

NACIONALNA I MEĐUNARODNA SIGURNOST*

4.4. Obrambeni sustav u sustavu nacionalne sigurnosti

Teškoće u znanstvenom definiranju pojma sustava obrane, uvjetovale su da se u literaturi uglavnom koriste definicije sadržane u doktrinarnim i pravnim dokumentima. Ipak, bilo je vojnih i obrambenih teoretičara, koji su pokušali definirati sustav obrane na znanstvenim osnovama. Neki među njima smatraju kako obrambeni sustavi odgovaraju proklamiranim konceptima i organizaciji političkog sustava zemalja koje ih stvaraju. Pod obrambenim sustavom u osnovi se podrazumijeva, na službenoj strategiji zasnovan, oblik organiziranja države i društva za ostvarivanje obrambene funkcije.¹ Iz toga proizlazi da svakoj strategiji i svakoj zemlji odgovara sasvim određeni obrambeni sustav. To ni u kom slučaju ne znači da zemlje koje su prihvatile sličnu strategiju obrane imaju sasvim istu obrambenu organizaciju. Države se po mnogo čemu međusobno razlikuju, što i sustave obrane dovodi do toga da se oni međusobno, nekada i bitno, razlikuju.

U osnovi možemo govoriti o državnom sustavu obrane u demokratskim državama s višestranačkim sustavom koji se bitno razlikuje od onih u jednopartijskim totalitarnim sustavima. U uvjetima višestranačja obrambeni sustav je pod javnim utjecajem i nadzorom građana, stranaka i parlamentarnih struktura. U državama s totalitarnim sustavima obrambeni sustav, a posebno vojska, je pod strogim i isključivim nadzorom vladajuće stranke ili vladajuće skupine. Elementi bilo kakve dobrovoljne obrambene samoorganizacije su isključeni, a cijeli sustav je maksimalno ideologiziran i politiziran. Radi se o vrlo čvrstoj sprezi države, stranke, obrane i vojske, koja najprije služi za očuvanje postojećeg poretka, a potom i za obranu zemlje od vanjske agresije. Osim ove dvije vrste obrambenih sustava možemo govoriti i o sustavu totalne obrane, sustavu sveobuhvatne obrane, sustavu preventivne obrane i sustavu državne obrane.

Sustav totalne obrane je na koncepciji totalne obrane zasnovan oblik obrambeno-zaštitnog organiziranja države i društva, koji podrazumijeva odgovarajuće državne obrambene strukture, masovno sudjelovanje građana i uključenost dobrovoljnih organizacija. Sve tri komponente ovog sustava obrane imaju ravnopravan društveni status, što znači da su usklađene sa stvarnim obrambenim potrebama zemlje. Sustav u cjelini, iako organiziran i čvrsto vođen od države, izložen je javnom nadzoru i utjecaju. On ujedno daje šire mogućnosti uključivanja građana u organizirane aktivnosti obrane, posebno za njihovo samoorganiziranje

*Tatalović, S., *Nacionalna i međunarodna sigurnost*, Politička kultura, Zagreb, 2006.

¹ Javorović B., Cvrtić, V., Tatalović, S. i dr. *Suvremeni sustavi civilne obrane*, Zagreb, Otvoreno sveučilište, 1992., str. 22.

u lokalnim zajednicama. Osim toga, u ovim sustavima veoma važno mjesto imaju dobrovoljne organizacije koje se bave zaštitom, pružanjem pomoći i spašavanjem. Ovakav sustav obrane posebno uspješno izgrađuje Švicarska.²

Sustav sveobuhvatne obrane je sličan sustavima totalne obrane, iako nije toliko ekstenzivan, posebno u pogledu masovnog angažiranja građana i broja organizacionih oblika, jedinica i slično³ Primjer ovog sustava je bio sustav općenarodne obrane, koji je bio na koncepciji općenarodne obrane zasnovan oblik organiziranja socijalističkog samoupravnog društva, svih njegovih subjekata, struktura i snaga za ostvarivanje obrambene funkcije.⁴ Međutim, zbog vojno-državnog i ideologiziranog pristupa u realizaciji koncepcije kroz sustav općenarodne obrane, bezbroj je primjera koji pokazuju da se određene postavke koncepcije općenarodne obrane nisu ostvarile u sustavu za kojeg su stvorene, prije svega zbog raskoraka između deklaracija i stvarnih uvjeta.⁵

Sustav preventivne obrane je takav oblik obrambenog organiziranja i djelovanja kroz koji je država ne samo u stanju obraniti zemlju u slučaju agresije, nego i uzvratiti razoran udarac te prenijeti borbena djelovanja na teritorij napadača. Na taj način se potencijalni napadač zastrašuje do te mjere da se ne usudi ići u agresiju, a u slučaju započinjanja priprema za agresiju, postoje mogućnosti i za preventivni napad na njegove vojne snage. Ovakav sustav obrane izgrađuje primjerice Izrael.⁶

Sustav državne obrane podrazumijeva apsolutnu dominaciju države u obrambenom organiziranju i djelovanju. Ovaj sustav obrane se temelji na moćnim oružanim snagama, dok su drugi dijelovi obrambenog sustava u funkciji potpore oružanim snagama. Upravljanje u ovoj vrsti obrambenog sustava je organizirano izrazito centralistički. Za Francusku je karakterističan ovakav obrambeni sustav.⁷

Iako se naznačeni sustavi obrane međusobno razlikuju, mogu se uočiti i neke zajedničke značajke. One proizlaze najviše iz općih jedinstvenih strateških postavki i realnih društvenih uvjeta u svijetu. Suvremeni obrambeni sustavi se, uz rijetke iznimke, sastoje od vojne, civilne i gospodarske obrane. Ova struktura nije svugdje formalizirana, ali je u praksi uočljiva. Primjerice, Švedska uz spomenute tri komponente ima i psihološku obranu. Najizgrađeniji

² Vidi: Tatalović, S. *Obrambeni sustav Švicarske*, Zagreb, Fakultet političkih znanosti, 1992.

³ Prema: Javorović, B., Cvrtila, V., Tatalović, S. i dr. *Suvremeni sustavi civilne obrane*, Zagreb, Otvoreno sveučilište, 1992., str. 23.

⁴ Vidi: Javorović, B. i dr. *Opštenarodna odbrana i društvena samozaštita SFRJ*, Beograd, Naučna knjiga, 1990., str. 186.

⁵ Vidi: Javorović, B. *Društvene promjene i obrana i zaštita*, Zagreb, Otvoreno sveučilište, 1990., str. 27.

⁶ Vidi: Tatalović, S. *Obrana uvjet opstanka (organizacija obrane Izraela)*, Hrvatski vojnik, 25, (1992.), str. 37-39.

⁷ Vidi: Tatalović, S. *Nacionalna sigurnost i obrana Francuske*, Politička misao, 1, (1993.), str. 102-118.

dio svih obrambenih sustava su oružane snage koje u sebi sadrže operativnu i teritorijalnu komponentu, a sastoje se, u pravilu, od tri grane vojske: kopnene vojske, zrakoplovstva i ratne mornarice. Za zrakoplovstvo je vezana i protuzrakoplovna obrana. Nuklearne sile imaju i posebne nuklearne snage. Civilna obrana je sastavni dio svakog suvremenog obrambenog sustava. Njezina osnovna zadaća je zaštita, obrana i spašavanje stanovništva te materijalnih dobara od ratnih razaranja i elementarnih nepogoda, uključujući i tehničko-tehnološke katastrofe. No, ona obavlja i neke druge funkcije ovisno o specifičnostima svakog pojedinog sustava obrane. Gospodarska obrana je komponenta obrane ravna vojnoj i civilnoj obrani. Ona se može definirati kao sveukupnost mjera kojima se ekonomski i gospodarski potencijal zemlje stavlja u službu opće obrambene politike, kako bi u slučaju prijetnje teritorijalnom integritetu države, odnosno opstanku nacije, bila osigurana materijalna potpora oružanim snagama, te opstanak stanovništva⁸.

4.4.1. Oružane snage u sustavu obrane

Oružane snage, kao glavni čimbenik sustava obrane specijalizirana su oružana organizacija pripremljena i organizirana za vođenje oružane borbe i rata. Kao vitalni dio državne organizacije, oružane snage su i glavni instrument u vođenju državne politike za očuvanje neovisnosti i teritorijalnog integriteta zemlje, ustavnog uređenja i gospodarskog sustava. Njihov sastav, veličina i opremljenost uvjetovani su ponajprije strategijom obrane zemlje, ali i ustavnim uređenjem zemlje, razinom tehnološkog razvoja zemlje, geografsko-strategijskim položajem zemlje, njenim demografskim mogućnostima i drugim čimbenicima.

Strategija obrane, kao najbitnija odrednica ustroja oružanih snaga neke zemlje kritična je komponenta politike nacionalne sigurnosti koja je vojno-politički lanac sredstava, ciljeva i teorija jedne države o tome kako može najbolje "proizvesti" sigurnost za sebe. Idealno ona uključuje objašnjenje zašto se očekuje da ta teorija funkcionira. Strategija obrane treba u sklopu politike nacionalne sigurnosti identificirati moguće opasnosti za nacionalnu sigurnost zemlje i mora osmisliti politička, gospodarska, vojna i druga sredstva za otklanjanje tih prijetnji. Treba utvrditi prioritete, i među prijetnjama i među sredstvima za njihovo otklanjanje, zato što je u sve anarhičnijoj međunarodnoj zajednici broj mogućih prijetnji sve veći, a u uvjetima neizbježnih ograničenja nacionalnog gospodarstva resursi su sve oskudniji. S obzirom na to da su resursi oskudni treba odabrati najprimjerenija obrambena i vojna

⁸ Prema: Skupina autora *L'organisation de la Defense, Armees d'aujourd'hui*, 9, (1988.), str. 37.

sredstva da bi se postigli politički ciljevi kojima se teži. Tako definirana strategija obrane temelj je izgradnje sustava obrane, a onda i oružanih snaga u njegovom sklopu.

Strategija obrane se vrlo rijetko određuje u potpunom obliku, ali postoji niz čimbenika čije promišljanje ukazuje na sadržaj strategije obrane neke zemlje. To promišljanje je jednostavnije ako se radi o zemljama s dužim povijesnim kontinuitetom i ako nisu bile uključene u ratne sukobe duže vremensko razdoblje. Takve zemlje imaju i sustave obrane koje obilježava tradicionalizam, što se posebice odnosi na oružane snage.

Od završetka Prvog svjetskog rata moderne države imaju određene temelje strategije obrane u svojim pravnim ili političkim dokumentima. Takva strategija obrane uglavnom izgleda jednostavnom. Njezini su iskazi formalno-logički i sadržajno međusobno neprotuslovni, ukazujući samo na temeljne odnose, na primjer, da država u sklopu sustava obrane i oružanih snaga ima kopnene, pomorske i zrakoplovne snage kojima može ostvarivati ciljeve; da se daje prednost jednom tipu snaga nad drugim, zbog geografskih, tehnoloških, gospodarskih ili političkih razloga. Strategija obrane kroz obrambeno organiziranje i ustroj oružanih snaga mora odgovoriti i na vrlo važno pitanje: Za koje političke ciljeve će biti uporabljena vojna sredstva? S obzirom na moguće odgovore strategije obrane se mogu razvrstati u tri temeljne skupine: ofenzivne, defenzivne i odvraćajuće (*zastrašujuće-deterrent*). Cilj ofenzivnih strategija je da razoružaju protivnika, da unište njegove oružane snage. Cilj defenzivnih strategija je da ne dopuste protivniku ostvarivanje ciljeva kojima teži. Dok odvraćajuće strategije imaju za cilj odvratiti od napada, odnosno kazniti napadača (agresora), povećati njegove troškove, mada time ne smanjuju vlastite. Ovisno o vrsti usvojene strategije obrane, ovisi i sustav obrane, a ponajprije ustroj oružanih snaga koje su temelj za realizaciju pojedine strategije.

Primjer ofenzivne obrambene strategije je metoda kombiniranja tenkova, motoriziranog pješništva i borbenog zrakoplovstva za postizanje brze pobjede. Otkrili su je Nijemci tridesetih godina prošlog stoljeća, a poznata je kao "Blitzkrieg". Od 1956. godine i Izrael u određenoj mjeri kopira vojne oblike "Blitzkriega" s iznimnim uspjehom 1956. i 1967. godine, a s nešto manjim uspjehom 1973. godine. Oprema se mijenjala, ali je metoda kombiniranja različitih tipova vojnih snaga za vođenje brzog rata ostala ista. Sve ofenzivne strategije traže rani i intenzivni napadaj i uključuju veće preventivne napore. Ova strategija se u novije vrijeme u svojoj operacionalizaciji može realizirati u različitom intenzitetu, pa se obično govori o strategiji niskog, srednjeg i visokog intenziteta.

Dobro poznati primjer defenzivne strategije je Francuska uoči Drugog svjetskog rata simbolizirana Maginot-crtom. Lakoća s kojom su Nijemci obišli s boka ovu crtu 1940. godine

utjecala je da je ova strategija obrane od tada stekla loš glas. Pritom se zaboravlja doprinos kanala La Manche, koji je kao svojevrsna obrambena crta osigurana velikom flotom i malim kopnenim snagama, omogućio Velikoj Britaniji da uporabom defenzivne strategije zaustavi njemačku invaziju.

Primjer strategije odvrćanja u najčistijem obliku danas koristi Francuska uz pomoć svojih *Force de Frappe* (udarne nuklearne snage). Francuska je uspjela sagraditi dovoljno podmornica s nuklearnim naoružanjem, strategijskih bombardera i bazu s balističkim raketama srednjeg dometa, ukupno 2% svjetskog nuklearnog potencijala. Iako su te snage, zbog male veličine, osjetljivije na iznenadni napad za razliku od, na primjer, nuklearnih snaga SAD, Francuzi vjeruju kako je prijetnja da se eliminira čak i mali broj najvažnijih protivnikovih gradova dovoljno zastrašujuća da ga odvraća od napada. I moderna Švicarska također pruža primjer strategije odvrćanja, ali poduprte konvencionalnom vojnom tehnologijom. Prema toj strategiji obrane švicarska kopnena vojska ima malo nade da bi mogla onemogućiti velikog i odlučnog neprijatelja da zauzme veći dio zemlje. Ali oružane snage (kopnena vojska i ratno zrakoplovstvo) tako strukturirane da bi cijena napada na Švicarsku bila vrlo visoka, zbog oštrog i odlučnog otpora u dužem razdoblju. Švicarska ne planira spriječiti ulazak napadača u zemlju, ali mu daje do znanja da ima odlučnosti i snage da ga kazni zbog poduzete akcije i poništi sve njegove moguće dobitke.

Sve se te strategije primjenjuju u različitom intenzitetu, ponajprije u sukobu niskog, (manje srednjeg i visokog) intenziteta što najizravnije utječe na organizaciju oružanih snaga, njihovu vojnu moć i mjesto u sustavu obrane. Prema američkim autorima najčešće se pod sukobom niskog intenziteta podrazumijeva političko-vojna borba ograničenih razmjera da bi se postigli politički, gospodarski, socijalni i psihološki ciljevi. Ona je često dugotrajna i ima različite oblike - manifestira se kroz diplomatske, gospodarske i psihosocijalne pritiske, pa sve do terorizma i pobune. Sukob je ograničen na jedno geografsko područje i za njega su često karakteristična ograničenja u naoružanju, taktici i stupnju nasilja.

Za sukob niskog intenziteta, koji se u suvremenim uvjetima primjenjuje sve češće i sve više, može se reći da je sinteza elementarnih čimbenika djelovanja oružane i neoružane borbe, tako da se oružana i neoružana borba podjednako iskazuju kao sredstvo nasilja, što se može smatrati temeljnom specifičnošću svakog rata. To se uostalom sasvim uklapa u najopćenitije određenje rata, koju je dao još Karl Von Clausewitz, a to je tvrdnja da je rat produženje politike drugim (nasilnim) sredstvima. Upravo to, dovoljno široko određenje našlo je najpovoljniji izraz u strategiji sukoba niskog intenziteta, jer se na očevidan način pokazuje da svako sredstvo, neovisno o svojim osobinama, koje izaziva psihološki učinak

podčinjavanja volje protivnika vlastitoj volji, nedvojbeno dobiva svojstvo nasilnog sredstva. Strategija sukoba niskog intenziteta ima najizravnije implikacije na oružane snage, zahtijevajući od njih bitne promjene u pravcu bolje izobrazbe, kvalitetnijeg naoružavanja i opremanja, te profesionalizacije vojnog sastava. Ona uvjetuje postojanje sve brojnijih snaga za posebno djelovanje, elitnih postrojbi, snaga za brze intervencije i snaga za elektronsko ratovanje, što danas sve više mijenja izgled oružanih snaga i sliku rata.

Oružane snage su kičma sustava obrane svake zemlje. One su istodobno i temeljna komponenta vojne sile i nositelj vojne moći države. Kao fizički dio političke sile, oružane snage su još uvijek neophodan instrument obrane države od napada (prije svega oružanog) i činitelj stabilnosti ustavnog uređenja. I pored vrlo značajnih pozitivnih promjena u svijetu i sve izraženijih želja da se problemi i sporovi među narodima i državama rješavaju mirnim putem, čovječanstvo je još vrlo daleko od uvjeta i vremena kada će to biti potpuno ostvarivo. Suprotnosti u svijetu (socijalne, gospodarske, političke, nacionalne, vjerske i druge), krize (prehrambena, sirovinska, energetska, ekološka) i problemi (glad, žeđ, neimaština, bolesti...) toliki su da će još dugo izazivati sukobe različitih vrsta i intenziteta, uključujući i oružane. Zato postojanje oružanih snaga u svim zemljama svijeta nije izraz subjektivne volje država, nego realnih uvjeta, procesa i odnosa u svijetu. Time se naravno ne isključuje i ne zanemaruje uloga same države u konstituiranju, razvoju i uporabi oružanih snaga.

Polazeći od navedenog može se uočiti da su i oružane snage neke zemlje izraz potrebe, a ne proizvod puke volje bilo koje organizacije, pa ni same države. Ta potreba će, s obzirom na naznačene svjetske procese i probleme, postojati još dugo u budućnosti. Oružane snage se odlikuju brojnim osobinama na koje se nailazi i u drugih državnih organizacija, premda su one često u njoj puno više izražene. Te osobine su prisutne u raznim modelima obrambenih sustava, a njihov intenzitet i način manifestiranja ovise o konkretnim društvenim, unutarnjim i vanjskopolitičkim uvjetima. Temeljne osobine oružanih snaga kao državne organizacije mogu se definirati kako slijedi:

1. Oružane snage su organizacija u kojoj formalne veze dominiraju nad personalnim;
2. Oružane snage su birokratska institucija s hijerarhijskom strukturom;
3. Oružane snage su državna institucija u kojoj vrijede posebna pravila različita od normi u političkom sustavu;
4. Oružane snage su borbena skupina organizirana radi pobjede u ratu, ali sve više i za ukupni opstanak neke države i društva.

Oružane snage se konstituiraju u skladu sa strategijom obrane kao jedinstvena oružana sila u nekoj državi. Sastavljene su, prema primjerima u mnogim zemljama u svijetu, od

operativne i teritorijalne komponente. Operativna vojska je organizirana u tri vida: Kopnena vojska (KoV), Ratna mornarica (RM) i Ratno zrakoplovstvo (RZ) i protuzračna obrana (PZO), te s mnoštvo različitih rodova i službi.

Kopnena vojska je grana oružanih snaga čija se veličina u broju ljudi kontinuirano smanjuje, a vatrena moć i tehnička opremljenost sve više povećavaju. U Kopnenoj vojsci dominiraju tri osnovna roda: pješništvo (mehanizirano), oklopne postrojbe i topništvo, ali sve veću važnost dobivaju i inženjerija i postrojbe veze. Kopnena vojska je, kao što joj i ime kaže namijenjena izvođenju bojnih djelovanja na kopnu, ali i za protuzračnu i protuzrakoplovnu obranu, zbog čega u izvršavanju zadataka surađuje s Ratnim zrakoplovstvom i protuzrakoplovnom obranom, ali i Ratnom mornaricom. Ratno zrakoplovstvo s protuzračnom obranom izvršava raznovrsne zadatke samostalno i u suradnji s drugim vidovima oružanih snaga. Suvremeno je Ratno zrakoplovstvo opremljeno za vođenje najsuvremenijih borbenih operacija i za obranu zračnog prostora i protuzračnu obranu. Ratno zrakoplovstvo služi ponajprije za izvršavanje sljedećih zadataka: uništavanje većih vojnih formacija protivnika na njegovom teritoriju; uništavanje važnijih objekata i instalacija protivnika; prenošenje ubojnih (nuklearnih) projektila do cilja; podrška borbenih djelovanja Kopnene vojske; zaštita vojnih baza i pomorskih komunikacija; brzo prebacivanje ljudi i tehnike itd. Ratna mornarica se obično sastoji od flote mornaričkog zrakoplovstva i mornaričkog pješništva. U nekim zemljama, posebice onima koje imaju otočki karakter ili dugu obalu, Ratna mornarica ima strateški značaj. Predviđena je uglavnom za izvršavanje sljedećih zadataka: nanošenje udara po strateškim objektima na teritoriju protivnika; uništavanje pomorskih formacija protivnika (brodova i podmornica); potpora Kopnene vojske na primorskim pravcima; izvršavanje pomorskih desanata i zaštita pomorskih komunikacija. U teritorijalnom pogledu je uglavnom podijeljena na zborna područja koja se uglavnom poklapaju s vojnoteritorijalnom podjelom zemlje.

Teritorijalni dio oružanih snaga se nalazi uglavnom u sklopu Kopnenih snaga. Postojanje teritorijalnih snaga uvjetovano je bavljenjem ne samo pitanjima vanjske, već sve češće i unutarnje sigurnosti. Teritorijalna vojska se bazira na spoju vojnih i civilnih interesa. Širok raspon djelovanja čini je instrumentom koji je stalno u funkciji obrane. Njezino svakodnevno iskustvo u odnosima s vojskom i upravom, fleksibilnost i vojna moć čine kakvoću na koju se vlada neke države uvijek može osloniti u slučaju krize. Unutarnja sigurnost za teritorijalnu vojsku postaje jednako važna kao i vanjska akcija. Zajedno s policijom, teritorijalna vojska, kao što je na primjer u Francuskoj, može biti jedna od

najvažnijih komponenti unutarnje sigurnosti, dok istodobno zajedno s vojskom doprinosi vanjskoj sigurnosti zemlje.

U miru je teritorijalna vojska usmjerena na organiziranje i pripremanje te provođenje sigurnosnih zadataka zajedno s policijom, kada oni prelaze njezine mogućnosti. U ratu je orijentirana na očuvanje javnog reda, zaštitu vladinih i parlamentarnih institucija, doprinosi i sigurnosti obrambenih infrastruktura, kao što su tvornice oružja, brodogradilišta, zrakoplovne luke ili prometnice, obrana vitalnih strateških točaka zemlje i suradnja s operativnom vojskom. S obzirom na to da je teritorijalna vojska uglavnom popunjena pričuvnim vojnicima, za njezino je funkcioniranje bitno provođenje mobilizacije.

Ovlasti nad obrambenim sustavom, pa tako i oružanim snagama ima središnja državna vlast koja izgrađuje odgovarajuću infrastrukturu tijela za čitav državni teritorij kako bi mogla ostvarivati tu ovlast. Središnja državna vlast u svojoj neposrednoj ovlasti obično ima vanjsku politiku, obranu, unutarnje poslove, gospodarsku politiku, devizni sustav, novac i kreditno monetarni sustav, politiku razvoja itd. Iako neke od tih ovlasti može prenijeti na niža tijela, to se vrlo rijetko, samo u zemljama poput Švicarske, čini s obranom i posebice oružanim snagama. I u federalnim državama federalne jedinice imaju jako mali utjecaj na odlučivanje o pitanjima obrane i gotovo nikakav o oružanim snagama. Sustav obrane je uglavnom u cjelini u ovlasti središnje vlasti, a oružane snage se izgrađuju kao jedinstvena oružana sila u pravilu sastavljena od dva dijela: djelatne i teritorijalne vojske. Pored oružanih snaga u sustavu obrane se još nalaze i civilna obrana, gospodarska obrana, a u nekim zemljama i psihološka obrana.

Nastanak i razvoj vojne organizacije

Pitanja kada i zašto nastaje vojna organizacija kao posebna društvena institucija imaju veliku teoretsku i metodološku važnost. Znanstvena misao nije mogla dati pravi odgovor na ta pitanja bez stvaranja određenih preduvjeta za razvoj društvene misli i ostalih struktura društva. Tek u 18. stoljeću društvena misao dostiže razinu sposobnosti da razlikuje društvo i državu i da objasni uzroke nastanka vojske i vojne moći. Oblikovanje vojne organizacije, kao čimbenika političkog sustava ima karakter opće društvene zakonitosti nastanka i razvoja političkog sustava kao društvene pojave. Razvoj društva i njegove socijalne i političke razlike stvaraju unutarnje suprotnosti, zbog čega se javlja javna vlast (država) i njoj potrebna vojna organizacija, kao izdvojena skupina ljudi opremljena profiliranim oružjima za vođenje oružane borbe.

Kad su se prvi primitivni ljudi borili međusobno, gotovo jedino oružje s kojim su raspolagali bilo je kamenje i toljage. Određena prethodna priprema bila je neophodna i pored toga što su pretpovijesne borbe bile spontane, a izbijanje sukoba je ovisilo o stupnju gladi ili borbenog raspoloženja ratnika. U takvim uvjetima počelo se razvijati ratovodstvo neopterećeno organizacijskim problemima vojske, nabavljanjem materijalnih sredstava ili logističkim problemima.

Oružana borba, baš kao i čovjek koji je prvi sudjelovao u njoj, nije ostala statična. Slična svim ostalim težnjama koje je ljudski rod preuzeo i gajio, borba se usavršavala usporedo s razvojem ljudskog razuma i napretkom civilizacije. Konačno, ljudski rod je razvio veliki misaoni intenzitet, okušavao ga u nepoznatim uvjetima i neprestano bogatio riznicu već postojećeg znanja.

Budući da je borba bila bitna za samoodržanje i ostala primaran životni zakon, bilo je potpuno prirodno što se svaki novi znanstveni i tehnički pronalazak procjenjivao, između ostalog i radi primjene na postojećim ratnim sredstvima, ne bi li se povećala vojna moć. Dok su neandertalci toljagom uklanjali jedan drugoga s puta, konačno se borba za čisto fizički opstanak zamijenila masovnom borbom za prevlast zajednice ljudi, a bila je praćena neminovnim komplikacijama strategije, administracije i organizacije.

Što je vrijeme više odmicalo, to su metode vođenja rata i oružane snage postajale sve složenije. Dok je veličina oružanih snaga bila tolika da je svaki ratnik mogao čuti zapovjednikove zapovijedi, a sukob je trajao samo toliko da je svaki borac mogao nositi oružje i hranu sa sobom, za vođenje rata bilo je potrebno malo više od jednog vođe na svakoj strani. Pri takvom stanju stvari, onaj koji je raspolagao neophodnom sposobnošću da nadmudri svog protivnika u taktici, bio je pobjednički vođa. On je mogao svu svoju pozornost posvetiti operativnim razmatranjima predstojeće bitke. Njemu nije bio potreban savršeni obavještajni sustav niti je, pak, zapovijedao ogromnom vojskom za koju bi bilo bezuvjetno potrebno koordinirano vođenje pomoću zapovijedi razrađenih puno prije početka bitke. Logistika je bila posljednja briga primitivnog ratnog zapovjednika, jer se svaki njegov čovjek sam naoružavao i hranio. Sve što su vođe imale učiniti sastojalo se u tome da donesu hitne, improvizirane odluke, da postroje svoje ljude prema donesenoj odluci, da izbace borbeni poklič i napadnu protivnika. Ali, što se bojište više širilo, to je vođa imao više posla. Kada je organizacija vojske premašila svoje pretpovijesne okvire, metoda se počela sama od sebe nametati. Prije nego što je neka vojska mogla prihvatiti bitku, morali su se obaviti određeni poslovi. Čak i polustalne vojske morale su se opskrbljivati hranom; naoružanje se usavršilo i premašilo kamene projekte i toljage. Što se više povećavala brojnost naoružanih

snaga to su administrativni problemi koji ih prate bili sve veći. Na kraju je opseg zapovjednikovih dužnosti u zapovijedanju vojskom zaprijetio oduzimanjem neophodnog mu vremena potrebnog za da odlučivanje o tome kako postrojiti svoju vojsku za bitku. Sve veća kompliciranost borbe izdigla je ratovodstvo iznad sposobnosti vođenja bilo kojeg pojedinca. U tom vremenu vojna moć je drastično narastala. U trenutku kada pojedinac u ulozi vođe nije mogao sam usmjeravati i nadzirati vojnu silu koja mu je stajala na raspolaganju stvorena je vojska sa svojom do danas karakterističnom organizacijom.

Društvo prvobitne zajednice nije poznavalo vojnu organizaciju kao posebnu društvenu instituciju. Svi sposobni članovi plemenskih društvenih zajednica činili su vojnu silu koja je uglavnom sredstvima za rad, jer sredstva za vođenje borbe još nisu bila izdiferencirana, sudjelovala u plemenskim sukobima. U tim uvjetima svaki pojedinac bio je izjednačen s plemenom kao društvom i svaki je imao jednako pravo sudjelovanja i uporabe oružja kao izraza osobne društvene moći. Povijesno promatrano vojska je nastala kao negacija vojnog samoorganiziranja pripadnika plemenskih društvenih zajednica, dakle njihovim razoružavanjem i formiranjem posebnih skupina unutar zajednice, koje su imale pravo i obvezu uporabe oružja u zajednici i u njeno ime.⁹

Etape u razvoju vojne organizacije

Iako je poznato da je stari Egipat bio država s prvom organiziranom vojskom, a da su najstarija djela iz područja vojnog znanosti nastala u Kini još u VI. stoljeću prije nove ere, ozbiljnije pisane rasprave o vojnoj organizaciji i vojnoj moći prvo su nastale u staroj Grčkoj i Rimu. Iz tih rasprava može se rekonstruirati vojna organizacija i vojna moć toga doba, kao i etape u njenom razvoju.

A s i r i j a

U to doba je veličina neke države bila u izravnoj vezi s mogućnostima njenog oružja. Porastom vojne snage u plodnom međuriječju Eufrata i Tigrisa dominacija Egipta je lagano ali sigurno opadala, dok je drugog, poznatog pod imenom Asirija, kojeg su nastanjivali srčani lovci i ratnici po rođenju rasla. Povijest tih vremena govori nam o neprekidnim borbama naroda između Nila i Eufrata. Na ovom velikom bojištu oblikovana je asirska vojna organizacija pomoću koje je učvršćeno Asirsko carstvo. Dva imena koja se ističu u vojnoj

⁹ Tatalović S., Vojna moć u svijetu, Ministarstvo obrane Republike Hrvatske, Zagreb, 1998.

veličini Asirije jesu Sargon, koji je došao na vlast 722. godine prije nove ere i njegov sin Senakerib. U Sargonovo doba konj je postao važan čimbenik rata. Premda se prije svega uporabljivala s bojnim kolima, konjica je očevidno stupila na povijesnu pozornicu. Bez obzira na to koliko su bila važna ova postignuća, s našeg stajališta je ipak zanimljiviji napredak u tehničkoj misli. Zaprečavanje se s opsadnom tehnikom koja je dobila skoro status znanosti, istaknulo kao jedna od visoko razvijenih vještina. Postoje podaci da su Asirci poznavali primjenu utvrđenih obrambenih crta, a koristili su i "ovnove", minsku borbu i brojne ljestve za napad, kao i opsadne sprave. Usavršenost asirskih metoda opsadne borbe može se uspješno usporediti s tehnikom primijenjenom mnogo kasnije u srednjem vijeku. To potvrđuje da srednjovjekovni svijet nije mnogo odmakao u ratnoj vještini od onoga što su stari narodi već mnogo ranije postigli. Napredak opsadne tehnike mogao se ostvariti samo uporabom ljudi izvježbanih za takvu tehniku, čime je bitno povećana vojna moć.

Perzija

Opadanjem asirske moći, što se može pripisati vremenu, vjerojatno isto toliko koliko i zamaranju društva, središte vojne moći je prešlo na Perzijance. Imena Kira, Kambiza (Kirov sin), Darija koga su Grci porazili kod Maratona 490 godine prije nove ere označavaju razdoblje perzijske nadmoći. Iako su Perzijanci uveli novu tehniku u ratovodstvu i vojnom organiziranju, treba imati na umu da su asirske metode činile temelj perzijskog sustava. Prema tome, opravdano je prihvatiti razmišljanje da su asirske metode vojnog organiziranja i djelovanja snažno utjecale na način perzijskog vojnog organiziranja i njihovu vojnu moć.

Pod Darijem su Perzijanci podigli usklađenost i planiranje u zapovijedanju na puno viši stupanj od Egipćana ili Asiraca. Darijevi ratovi, koji su se proširili od Pendžaba do područja Dona, mogli su se voditi na temelju brižljive pripreme. Uporaba svake veće snage zahtijevala je stožerno planiranje i bez obzira na to da li je Darije nazivao svoje pomoćnike stožerom ili ne svakako ih je morao imati. Ksenofon (grčki povjesničar i vojnik) koji nam pruža neke podatke o Dariju i kaže da su operacije blizu morskih obala bile potpomognute brodovima i da su prevoženi ljudi i konji. Da bi se operacije na zemlji mogle uspješno uskladiti s pomorskom potporom, mora se pretpostaviti djelovanje stožera takve kakvoće koja je bila daleko iznad svega onoga što je ranije postojalo. Kada govorimo o Dariju, ne smiju se previdjeti i njegova druga važna postignuća, kao što je osnivanje mornaričkog pješastva čiji su se dijelovi, kako kaže Herodot, nalazili na svakom brodu. Za vrijeme ovog razdoblja vidimo kako se labava vojna organizacija starih Egipćana, sposobna za nešto više od taktičkog prepada, razvila u jak Darijev vojni ustroj pomoću kojeg je vodio ratove od Indije

do ruskih stepa, primjenjujući čak i neka načela kombiniranih operacija. Nailazimo i na pojavu stožernog rada koji ukazuje na rad obavještajnih, administrativnih, logističkih i inženjerijskih časnika, što je uvelike povećalo vojnu moć toga vremena.

G r č k a

Darijeva djelovanja su važna još iz jednog razloga. S početkom grčkog rata, 490. god. prije nove ere, zapadni svijet je prvi put u povijesti u potpunosti osjetio na svojoj koži koliko je Istok daleko odmaknuo u organiziranju vojske i u ratnoj vještini. Prije toga, plamen ratobornog progresa bjesnio je divlje i žestoko nad zemljama iza istočnih obala Sredozemnog mora. Stalni i povezani tijek uspona ratne vještine protezao se od prapočetaka povijesti do moćnih poduhvata perzijske carevine pod Darijem. Dok je on nastojao proširiti svoje granice na zapad, grčke države nisu nikada pomišljale na organiziranje tako krupnih vojnih snaga, za razliku od Asiraca i Perzijanaca koji su to odavno prihvatili kao gotovu činjenicu. Premda su se grčki gradovi države uspješno borili protiv najezda poluistočnjačkih vojski i stajali kao bedem protiv prodora istočnjačke filozofije i kulture, klica militarizma je prodirala u grčki duh i širila se preko zemalja sjevernog Sredozemlja. Boreći se protiv takve sile, grčki su ratnici potrošili svoje snage suprotstavljajući se uzastopnim invazijama. Otoci i poluotoci stare Grčke mogu s punim pravom tvrditi da su osjetili plimu istočnjačke vojne sile. Od Maratona do Salamine Perzijanci i Grci su vodili međusobne borbe sve dok se Perzijanci nisu povukli na istok zbog poraza kod Salamine (480. prije nove ere) i prijetnje jonske pobune u svojoj carevini. Naviknuti sada na rat, Grci su ratovali međusobno, sve dok ih konačno nisu pokorili Filip II. Makedonski i kasnije Aleksandar Veliki (356.-323. prije nove ere) i učinili kraj njihovim građanskim ratovima.

I pored neprekidnog sudjelovanja grčkih država u ratu, iznenađujuće je da one stvarno nisu dale veći doprinos ratnoj vještini i vojnom organiziranju. Vodeći prije svega defanzivne operacije na relativno malom prostoru prirodno je što nisu pomišljali na ratove većeg obima. Budući da je logistička priprema neophodan uvjet za osvajački rat, grčki ratovi nisu zahtijevali brižljivo planiranje potpore i prijevoza, koje je bilo od velike važnosti za Perzijance, pa je potpuno prirodno što se u grčkih vojnih snaga ne može naći brižljivo organizirani sustav potpore. Iako su Peleponeski rat (431.-404. prije nove ere) i kasniji sukobi doveli do uvođenja nekih taktičkih i tehničkih poboljšanja, ona ipak nisu tako važna da bi utjecala na metode i način vođenja ratova i vojnog organiziranja. Možda je u ovoj raspravi o grčkim državama zanimljivo istaknuti da su Atenjani primjenjivali metodu kolektivnog zapovijedanja vojskom postavljajući deset stratega u zapovjedništvo vojske.

M a k e d o n i j a

Grčki gradovi-države možda nisu primjenjivali strategiju, ali je zato jedna susjedna država, Makedonija, nešto prije toga dala svijetu jednog od najvećih stručnjaka geostrategije kojeg je svijet ikada poznao. Prema mišljenju vojnih teoretičara, ako je neki čovjek ikada imao oštar osvajački mač u svojoj ruci, to je bio Aleksandar Veliki. Kovač Aleksandrovog osvajačkog oružja bio je njegov otac Filip. On je učvrstio moć makedonskog prijestolja, proširio ga na susjedne grčke države i načinio planove za ekspanziju preko perzijskih provincija u Maloj Aziji. Za tridesetak godina, za koje je vrijeme Filip skovao makedonski ratni stroj, Aleksandar Veliki je pokazao svu svoju genijalnost i utjecaj na vojnu misao slijedećih stoljeća. Stručnjak materijalnog dobavljanja i organiziranja do krajnosti pozoran, pun mašte i progresivan, Filip je usavršio jednu od najučinkovitijih borbenih snaga poznatih u starom svijetu. Njegov životni put pruža izniman primjer osobitog načina rada u kojem su vojna misao i tehnika bili stalno podvrgnuti pronalazačkom geniju čovjeka. Porastom makedonskih snaga Filip je postajao svjestan toga da mora imati dovoljno jako pješništvo kako bi se ogledao sa solidnom čvrstinom grčke falange. Da bi svladao mač i kratko koplje grčkog pješaka, tako uspješne u bliskom sukobljavanju, Filip je pronašao "sarisa" - iznimno dugačko koplje koje se isticalo tako daleko ispred borbenog reda da grčko pješništvo nije moglo svojim kratkim oružjem doprijeti do protivnika. Filip je stvorio stožerni sustav koji je bio u stanju organizirati velike ratove njegova sina. Sprave za bacanje projektila za opsadnu borbu i fortifikaciju i dalje su se usavršavale, a u svezi s tim morala je postojati i vrlo učinkovita inženjerijska organizacija. Postojalo je i osoblje za dobavu i prijevoz, a ima podataka da je Filip organizirao i regularnu bolničku organizaciju. Za provođenje propisa i nadzor nad logorima postojalo je tijelo koje odgovara današnjem pročelniku vojne policije. Sve je to u velikoj mjeri povećalo vojnu moć tadašnjih oružanih snaga. Kao žrtva zavjere, Filip je bio ubijen 336. godine prije nove ere. S političke i vojne točke gledišta on je nadmašio sve svoje prethodnike i u povijesnim dostignućima i u slavi. Malo je ljudi poslije njega pokazalo takvu moć shvaćanja temelja ratovodstva i vojnog organiziranja, a još manje ih je izjednačilo svoju sposobnost vladanja s onim što su usvojili. Prvi očiti znak da je Aleksandar bio čovjek zdravog razuma vidi se u tome što je bio toliko mudar da ostavi u temelju nepromijenjeni naslijeđeni vojni sustav. Filip je stvorio pobjedničko oružje, ali kao i pruskog Friedricha Williama dvije tisuće godina kasnije smrt je omela ostvarenje njegove želje da osobno povede vojsku koju je stvorio. Aleksandrovo djelo pruža materijal za više knjiga. Ako je ikad postojala osoba koja je predstavljala nerješiv problem za točan opis i raščlambu, to je bila Aleksandrova. On je zapovijedao jednim od najvećih ratnih strojeva u

čitavoj povijesti, kroz 13 godina neprekidnih ratova koji su se raširili preko cijelog tada poznatog svijeta. Zbog toga u vojnoj literaturi nisu rijetki i ovakvi napisi o Aleksandru Makedonskom: "... on je prvi u povijesti pokazao svijetu kako se vodi rat. On je formulirao prva načela i vještine koje su usavršili Cezar, Gustav Adolf i drugi. Izvjesno je da je Hanibal crpio svoja nadahnuća iz postignuća velikog Makedonca; isto tako je sigurno da Napoleon, kada bi bio lišen svog znanja o Aleksandru, Hanibalu i Cezaru, nikada ne bi bio Napoleon." Ovo je neosporno točan sud, jer kada se Aleksandrova velika djela stave pod mikroskop retrospektivne analize teško je doći do nekog drugog zaključka nego da su njegovi doprinosi vojnoj organizaciji bili od povijesne važnosti, jer su baš njegove vojne metode uvelike utjecale na kasniji razvoj ratne vještine. Taj se utjecaj ne vidi samo u neprekidnoj niti koja je postojala kroz cjelokupan razvoj stare ratne vještine, već je on i rezultat činjenice da su Aleksandrove metode brižljivo proučavale i smišljeno primjenjivale vojskovođe čak i na početku modernog doba.

R i m

Između Aleksandrove smrti i rođenja Julija Cezara (100.-44. godine prije nove ere) proteklo je oko dvije stotine godina vojne povijesti. Za to vrijeme imperija, koja je bila proizvod vojničkog genija Filipa i Aleksandra, raspala se po neumoljivim zakonima povijesti, a rimski grad na Tiberu okrenut je ka udaljenim granicama imperije koja se stalno povećavala. Rimaska imperija je bila izgrađena na temeljima moćnog vojnog sustava. Taj sustav, koji je nešto posudio iz povijesti, a do određenog stupnja bio i samostalno izgrađen, postao je možda najsavremeniji vojni sustav staroga svijeta. Julije Cezar, kao i Aleksandar, nije morao stvarati svoju organizaciju. Za njega je sve već bilo pripremljeno kada je obukao zapovjednički ogrtač. Pošto je uzeo zapovjedništvo u svoje ruke, Cezar je uporabio vlast na način koji je u potpunosti prevladao djela njegovih protivnika koji su razvili taj sustav. Na stranicama koje govore o rimskim vojskovođama postoje mnoga velika imena, kao što su Scipion, Neron, Marije i Fabije, ali je Cezarovo ime na vrhu te liste. On je bio vrhunac vojne misli i djela starog vijeka. Prema tome, njegov sustav vojnog organiziranja i napose zapovijedanja vrlo je bitan za vojnu moć Rima i njegove uspjehe.

Iako je Cezar bio političar i cijenio ratnu vještinu, on nije smatrao da bi ga samo politički položaj mogao učiniti dobrim vojskovođom. Prije nego što je preuzeo vojno zapovjedništvo rješavao je razne stožerne zadaće u rimskoj službi. Utjecaj rimskog sustava na kasnije vojne doktrine i vojno organiziranje bio je velik i može se pripisati sasvim određenim razlozima; nije bila beznačajna činjenica da je Cezar bio izvrstan i oduševljen autobiograf i

tako precizan u svojim vojnim opisima da je ostao vrlo čitan do današnjeg dana. Isto tako su mnogi izrazi rimskog vojnog jezika kroz razvoj i širenje romanskih jezika našli svoje mjesto u modernom vojnom nazivlju. Kao primjer kako se rimski utjecaj održao u vojnoj misli i organizaciji zanimljivo je primijetiti da se izraz "legija" rabio kao oznaka vojske Sjedinjenih američkih država (SAD) još pri kraju 18. stoljeća.

Srednji vijek

Nakon pada Rimske imperije s kulturom Rima, izgleda, iščezavaju i vojna znanost i njezina primjena. Europski svijet bio je svjedok činjenice da gotski konj istiskuje legionara, a da profesionalni vojnik ustupa mjesto oklopljenom feudalcu. Iako je svjetlo vojnog napretka tamnilo u zemljama koje su nekada bile poprišta Cezarevih pohoda, ipak je ostalo bar jedno uporište ratne vještine. Nasuprot činjenici da se zapadna polovica Rimske imperije raspala i gotovo u potpunosti iščezla, Istočna ili Bizantijska imperija ostala je netaknuta i nastavila se razvijati i primjenjivati iste visokokvalitetne ratne metode, karakteristične za Rim na vrhuncu moći. Ipak, vojnička mudrost Bizantinaca nije se ni na koji način primjetnije odrazila na vojnu misao Zapadne Europe, a smjer razvoja europske vojne povijesti bio je prije nazadan nego napredan. Pošto je feudalni sustav značio ne samo političku već i vojnu decentralizaciju, vještina uvježbavanja, upravljanja i zapovijedanja velikim vojskama bila je ubrzo zaboravljena, a skoro jedini trag o postojanju velikih vojski Rimske imperije bili su spisi Cezara, Vegecija i drugih rimskih povjesničara. Za vrijeme srednjovjekovlja ipak su učinjeni neki veći doprinosi vojnoj povijesti. Križarski ratovi (1096.-1271. godine) tijekom nešto više od stotinu godina na mahove su držali pod oružjem veliki dio muškog stanovništva i stvorili određeni broj poznatih vojnika-najamnika dajući time doprinos iskustvu u vojnom organiziranju. Međutim, tek početkom 14. stoljeća počinju se uočavati prvi tragovi onoga što bi se vjerojatno moglo nazvati modernim vojnim organiziranjem i razvojem. U gospodarskoj i političkoj zbrci kasnijih razdoblja srednjega vijeka, trgovački gradovi Italije održavali su vojne organizacije poznate kao najamničke satnije. Te postrojbe, kojima su zapovijedali "condottieri", bile su organizirane kao stajaće, dobro uvježbane i u potpunosti najamničke snage, čije su usluge stajale na raspolaganju na slobodnom tržištu koje je, prema događajima toga vremena, moralo biti vrlo živo. Razvoj ovih profesionalnih vojnih postrojbi označavao je velik napredak u općem razvoju izvježbanih borbenih vojnih organizacija u Europi. U feudalnom sustavu bilo je uobičajeno da se borba što brže obavi kako bi se vitez mogao vratiti na svoje dobro radi upravljanja. U najamničkih "condottiera" je priprema za borbu bila samo još jedan način da se više zaradi, te je i proučavanje ratne vještine postala važna obveza

vojnika. "Condottieri" su proučavali i primjenjivali iskustva iz spisa rimskih vojnih povjesničara, omogućavajući da rimska vojna misao bude prenesena u europski vojnički duh. Nakon primjera "condottiera" ideja profesionalnih vojnih organizacija u Europi brzo je uzela maha i uskoro zatim u Švicarskoj se pojavila potpuno profesionalna vojska koja je bila priznata, za oko stotinu godina, kao najbolja vojna organizacija Europe. Naoružani dugim kopljima koja podsjećaju na Filipove "sarise" i formirani u falange, Švicarci su dominirali u bitci, sve dok njihovom sustavu Španjolci nisu zadali konačni udarac kod Pavije 1525. godine. Dok je Švicarska još držala prvo mjesto svojom profesionalnom vojskom, u Njemačkoj i Francuskoj su počele nicati druge profesionalne vojne snage: u Francuza poznate kao Compagnies d' Ordonnance, a u Nijemaca Landsknechte što znači "vojnici iz domovine" - nasuprot strancima. Obje ove organizacije pojavile su se na europskim bojištima otprilike u 15. stoljeću.

Jedna od uočljivijih pouka vojne povijesti u dijelu vojnog organiziranja i promicanja vojne moći u tome je što u sveukupnom vojnom razvoju postoji neprekidnost. Istina, bilo je vremenskih razdoblja kada se lanac neprekidnosti tanjio, ali se razvojem Landsknehta dostigla točka koju većina povjesničara smatra jasnim početkom modernog vojnog organiziranja. Počevši od Landsknehta moguće je povući neprekinutu crtu dinamičnog razvoja vojne organizacije, a isto tako i velikog povećanja vojne moći.

Novi vijek

Pošto su u vojnom prijelaznom razdoblju krajem 16. stoljeća ostvarene važne činjenice, godina 1600. predstavljala kronološki prag preko kojeg su europski ratnici ušli u novu epohu. Vojni povjesničari se razilaze u mnogim pitanjima, ali se jednodušno slažu u tome da je početak 17. stoljeća početak modernog doba vojne misli i vojnog organiziranja. Ma koliko važan bio ovaj prijelaz, ne bi ga trebalo promatrati kao određen i završen proces, pošto su se znaci dolaska novog doba već duže vrijeme prikupljali i smjenom stoljeća su najzad dostigli vidne razmjere. Profesionalni karakter vojski i taktičke promjene prouzrokovane povećanom uporabom vatrenog oružja bili su čimbenici koji su suštinski odvojili staro doba od novog. Istina, promjene u organizaciji borbenih snaga bile su uvjetovane povećanom uporabom vatrenog oružja, ali takve promjene nisu značile radikalno odvajanje od prošlosti. Što se 16. stoljeće bližilo svojem ratobornom kraju, to su namjena i uporaba topništva postajale znanstvenije, a ratovi su brižljivije planirani.

Za feudalno doba je znakovita šarolikost oblika vojnog organiziranja. Ako se ti raznoliki oblici vojne organizacije promatraju sa stajališta načina na koji se u to vrijeme

vojska institucionalizirala kao sredstvo najjače fizičke sile za očuvanje interesa vladajuće skupine - ona se može svesti na četiri temeljna tipa: vojske utemeljene na feudalnoj obvezi, viteške vojske, feudalne milicije i najamničke feudalne vojske. One su održavale evoluciju karaktera feudalnog društva, odnosno promjene u društvenoj strukturi feudalnog doba. Vojske utemeljene na feudalnoj obvezi karakteristične su za rano feudalno doba i izražavaju početno razdoblje konstituiranja feudalaca u vladajuću skupinu. Organizirane su na načelu feudalnog poziva, to jest na obvezi posjednika feuda da se odazovu vladarevom pozivu za sudjelovanje sa svojim ratnicima u ratnim pohodima. Viteške vojske su razvijeni oblik vojske utemeljene na feudalnoj obvezi i rezultat su prije svega promjena u socijalnoj strukturi feudalnog društva u razdoblju između 9. i 13. stoljeća. Nju čine vitezovi - pripadnici srednjeg i nižeg plemstva čije je temeljno zanimanje ratovanje za račun suverena ili za interese krupnih feudalaca. Kao nagradu za sudjelovanje u ratu dobivaju: feudalne posjede (lena), pravo ubiranja viteških nameta od kmetova i pravo prisvajanja dijela ratnog plijena. U 15. stoljeću viteške vojske iščezavaju jer nisu mogle prerasti u brojne jake formacije pogodne za vođenje dugotrajnih ratova, a jačanje vlasti suverena i konstituiranje apsolutističkih monarhija zahtijevali su upravo takve vojske. Feudalne milicije kao oblik vojnog organiziranja se javljaju tijekom sveukupnog razdoblja feudalizma i posljedica su raznolikosti putova razvoja feudalizma u pojedinim područjima svijeta. Postojale su tri vrste milicija koje su se međusobno uvelike razlikovale. Prvo su milicije gospodarski ojačalih srednjovjekovnih gradova 14. i 15. stoljeća karakteristične osobito za gradove Italije i Flandrije. Druga vrsta su milicije plemenskih struktura u planinskim predjelima u koje su feudalni odnosi vrlo sporo prodirali. Ona u osnovi nije radikalno narušavala plemensku strukturu već ju je postupno modificirala. Tipičan primjer takve milicije je Švicarska milicija. Ona je bila utemeljena na općeprihvaćenoj obvezi svakog muškog pripadnika tih zajednica da stalno posjeduje oružje, da savlada ratnu vještinu i da u slučaju izvanjske opasnosti brani svoju društvenu zajednicu. Treća vrsta milicije toga doba javila se kao popratna pojava konstituiranja apsolutističkih monarhija. Tipični primjer za to je Engleska. Da bi ojačala snagu svoje najamničke vojske protiv moćnih feudalaca, koji su uporno branili svoju samostalnost, kralj je uveo obvezu građana da se opskrbe oružjem i da na njegov poziv sudjeluju u ratu. Ali to je bila samo pomoćna snaga temeljnoj oružanoj sili - najamničkoj vojsci.

Raspad feudalnih monarhija prouzrokovan dugotrajnim ratovima u kojima su sudjelovale masovne oružane snage označio je početak modernog razdoblja razvoja vojne organizacije kojeg je okarakterizirao dinamičan razvoj ratne tehnike. Ona je ne samo promijenila karakter vojnog organiziranja, već je i nemjerljivo povećala vojnu moć.

Posljedice razvoja ratne tehnike na povijesnu evoluciju oružanih snaga kao društvene institucije također su višestruke. Moguće ih je podijeliti u tri vrste: posljedice na organizaciju i strukturu oružanih snaga, na unutarvojne društvene odnose i na odnos vojska-društvo. Neposredno su najvidljivije posljedice neprekidnog usavršavanja oružja na organizaciju oružanih snaga, strukturu njihovih osobnih i materijalnih formacija - kako se kaže vojnom terminologijom - i načine njihovih djelovanja. Po svojoj organizaciji, strukturi i načinu djelovanja današnje oružane snage su radikalno drugačije čak i od oružanih snaga s početka ovog stoljeća.

Sa svojim granama, rodovima, službama i tisućama specijalnosti to su vrlo složene organizacije koje zahtijevaju visoku obrazovnu strukturu ne samo časničkog kadra već i većeg dijela vojničkog sastava. Pored toga, razvoj ratne tehnike omogućava i zahtijeva ne samo kvalitativne promjene u organizaciji i strukturi oružanih snaga već i njihovo neprekidno kvantitativno razvijanje. Posljedice razvoja ratne tehnike na unutarvojne i društvene odnose manje su vidljive, ali su također duboke i važne. Suvremena oružana borba zahtijeva od svakog sudionika u njoj inicijativno stručno iskorištavanje taktičko-tehničkih svojstava sredstava kojima rukuje. U dinamici borbe, časnik nije u stanju kontinuirano izravno nadzirati postupke podčinjenih, a još manje je u mogućnosti fizičkim ih pritiskom, kao glavnim sredstvom, nagoniti na borbeno djelovanje, što je bilo karakteristično za oružanu borbu u prošlim stoljećima. Zbog toga su mehanička stega, utemeljena na sredstvima fizičkog pritiska i krajnje socijalno diferenciranje časnika i vojnika sva manje pogodna sredstava za postizanje kohezije postrojba i njihovog borbenog morala. Sve važnija je osobna motiviranost svakog vojnika da maksimalno iskoristi taktičko-tehnička svojstva oružja, odnosno nekog drugog sredstva kojim rukuje.

Ovisno o karakteru društva, karakteru oružanih snaga i ciljevima rata, to se postiže ili izgrađivanjem takvih društvenih odnosa koji omogućuju primjenu metoda ideološke i psihološke manipulacije ljudima, kao izvora njihove osobne motiviranosti, ili izgrađivanjem takvih društvenih odnosa koji omogućuju svakom pripadniku postrojbe da bude stvarni čimbenik u njenom životu, pa je njegova osobna motiviranost izraz takvog njegovog položaja u postrojbi i svjesne stega. Posljedice utjecaja razvoja ratne tehnike na odnos vojska-društvo dosta su izravno vidljive i vrlo su važne. One proizlaze iz sljedećih činjenica: što suvremena ratna tehnika zahtijeva brojnu vojnu profesiju, kao posebnu profesionalnu društvenu skupinu; što suvremene vojske moraju raspolagati sve većim financijskim i materijalnim sredstvima i što zahvaljujući tome, objektivno narasta društvena moć oružanih snaga kao čimbenika društvene strukture. Na koji način će ta svojstva suvremenih oružanih snaga utjecati na njihov

odnos prema društvu, primarno ovisi o karakteru društva, karakteru oružanih snaga i odnosu političkih snaga u društvu. Ovisno o tim čimbenicima, posljedice tog utjecaja mogu biti različite, do međusobne oprečnosti. Na primjer, ako u nekom društvu autokratske konzervativne snage imaju dominantni utjecaj, tehnička i materijalna moć oružanih snaga takvog društva je izvor sposobnosti konstituiranja njenog parcijalnog interesa i njenog osamostaljivanja u odnosu na društvo. Brz razvoj ratne tehnike sve više potencira važnost čovjeka, jer je on bio i ostao tvorac i nositelj tog razvoja. Čovjek odlučuje o uporabi vojne tehnike, a o njemu ovisi i svrsishodnost njenog postojanja. Svakako da to ne umanjuje važnost tehnike. Usklađena s ljudskim djelovanjem, vojna tehnika neslućeno povećava bojeve sposobnosti. Zbog toga je odabir i osposobljavanje ljudi da se znalački koriste suvremenom vojnom tehnikom jedno od najvažnijih pitanja kojim se bave sve oružane snage u svijetu. U skladu s tim sve zemlje u svijetu poklanjaju veliku pozornost razvoju i usavršavanju sustava mirnodopske i ratne popune svojih oružanih snaga.

Temelji moderne organizacije oružanih snaga nastali su u razdoblju od 14. do 20. stoljeća. Premda postoji mišljenje kako je glavni poticaj stvaranju moderne vojne organizacije predstavljao znanstveni i tehnološki napredak na području naoružanja koji je doveo do uvođenja u upotrebu novih oružanih sustava i adekvatno tome promjene načina uporabe oružanih snaga, stvaranje vojne organizacije ne može se objasniti isključivo ovim činiocem.

Navedene tehnološke promjene treba posmatrati u širem okviru koncepta **vojne revolucije**, odnosno korjenitih političkih, ekonomskih i socijalnih promjena kroz koje prolazi određena društvena zajednica, i koje između ostalog mijenjaju i vojnu organizaciju te zajednice a sa njom i način vođenja rata.¹⁰ Dakle umjesto ograničenih promjena u vojnoj organizaciji koje su rezultat uvođenja u upotrebu nekog novog oružja,¹¹ promjene u vojnoj organizaciji su rezultat transformacije cijelog društva. Pri tome, vojna organizacija se mijenja na svim nivoima - od tehnologije i kulture njezinih pripadnika do strategije, taktike,

¹⁰ Koncept vojne revolucije (military revolution) prvi je definirao britanski povjesničar Michael Roberts 1955. godine. Vidi: Roberts, Michael, *The Military Revolution 1560-1660, Essays in Swedish History*, Weidenfeld and Nicholson, London 1967., str. 195-225.

¹¹ Odnosno primjene novog oružanog sustava za ostvarivanje postojećih koncepcija. Primjer ovakvog razmišljanja je pojam vojno-tehničke revolucije, koji je razvijen u bivšem SSSR-u u sedamdesetim godinama prošlog stoljeća. Ovaj pojam ima vrlo usko značenje - razmatraju se posljedice primjene novih vojnih i civilnih tehnologija za vođenje rata, ali u okvirima postojećih koncepcija.

uvježbavanja, doktrine i logistike.¹² Američki vojni povjesničari MacGregor i Knox u razdoblju od 14. do 20. stoljeća definiraju šest razdoblja vojne inovacije:

(1) Vojnotehnička revolucija u razdoblju kasnog srednjeg vijeka

Ovdje se promatraju promjene do kojih je u načinu ratovanja došlo za vrijeme vladavine Edwarda III u Engleskoj u 14. stoljeću. U tom razdoblju je na području vojne tehnologije prvi puta zabilježena primjena baruta (u bitci kod Crécy, 1327. godine), primjena engleskog velikog luka, pojava teške oklopljene konjice, te nova taktika upotrebe pješništva. Navedene tehnološke promjene pratile su i promjene na političkoj i organizacijskoj razini - stvaranje prve stajaće vojske koju je organizirala i plaćala engleska kruna (umjesto do tada prevladavajuće upotrebe plaćenika). Posljedica ove promjene bilo je otpočinjanje regularnog uvježbavanja vojnih snaga, te uvođenja discipline na bojištu. Ipak, navedene promjene se mogu karakterizirati kao vojnotehnička a ne kao vojna revolucija, pošto su one bile isključivo rezultat napretka vojne tehnologije a ne provođenja korjenitih političkih i ekonomskih promjena u Engleskoj.

(2) Rana moderna vojna revolucija (1500.-1600. godina)

U navedenom razdoblju na području vojne tehnologije došlo je do masovne primjene vatrenog oružja (streljačko oružje, pokretno topništvo), pojave nove vrste fortifikacija, te novih načina vođenja opsadnog ratovanja. Međutim, za ova dostignuća na području vojne tehnologije može se reći da su rezultat usavršavanja već postojećih dostignuća. Ključni činitelj koji je presudno utjecao na razvoj vojne organizacije na području Europe predstavljaju političke i ekonomske promjene povezane s raspadom feudalnog poretka i razvojem kapitalizma. Narasla ekonomska moć europskih država omogućila je stvaranje stalnih stajaćih vojski koje su bile dobro uvježbane i disciplinirane, te (za razliku od plaćenika) lojalne vodstvu određene države. Kao posljedica ove promjene počinje razmišljanje o efikasnijoj upotrebi vojne organizacije – razvoj taktike (upotreba snaga u bitci) i strategije (stvaranje uvjeta za povoljni ishod pojedine bitke).

¹² Razrada koncepta vojne revolucije može se naći u knjizi Alvina i Heidi Toffle (*War and Anti-War: Survival at the Dawn of the 21st Century, 1993.*), Martina van Creveld (*Technology and War – From 2000 B.C. to Present, 1989.*), kao i u radovima američkih vojnih povjesničara W. Murraya i M. Knoxa .

(3) Razdoblje industrijske i francuske revolucije (kraj 18. i početak 19. stoljeća)

Nastavak transformacije državne organizacije europskih zemalja (temelj moći države postaje njezin suverenitet, demokratski politički poredak, te nacionalni osjećaj kao vezivno tkivo društva) omogućava stvaranje masovnih stajaćih vojski. U Francuskoj 1793. godine se uvodi obavezno služenje vojnog roka, a ostale europske države vrlo brzo slijede francuski primjer. Na području razvoja vojne tehnologije nastavlja se usavršavanje postojećih vrsta oružja (streljačko oružje, topovi). Ovdje je stvarna revolucija bilo opremanje novih velikih stajaćih vojski modernim naoružanjem i opremom (rezultat industrijske revolucije). Kao posljedica gore navedenog razvoja događaja, počinje korjenita promjena u vođenju rata: postepena pojava totalnog rata koji zahtijeva mobilizaciju cijelog društva. Ovo razdoblje se također može karakterizirati kao razdoblje vojne revolucije.

(4) Prvi svjetski rat (1914.-1918.)

Na području razvoja vojne tehnologije dalji razvoj streljačkog oružja i topništva dovodi do povećavanja preciznosti i gustoće paljbe, čime se olakšava obrana i otežava napad (Krimski rat 1854.-1856.; američki građanski rat 1861.-1864.). Na organizacijskom području pojava mogućnosti brzog transporta željeznicom dodatno je pogodovala obrani. Pojava pouzdanog načina održavanja veze (telegraf, a zatim radio komunikacija) otvorila je mogućnost efikasnog zapovijedanja i rukovođenja velikim vojnim formacijama i postizanjem njihovog usklađenog djelovanja na velikom prostoru. Kombinacija oba navedena činioca je zajedno s narastajućom ekonomskom snagom velikih sila, te njihovim velikim mobilizacijskim potencijalom, dovela do situacije da su ideje o odlučnoj bitci anihilacije kojom bi neka država bila brzo izbačena iz rata postale zastarjele. Međutim, navedena činjenica je bila zanemarena od strane vojnih organizacija velikih europskih sila koje su i dalje su inzistirale na vođenju brzog i kratkotrajnog rata koji bi protivničku stranu izbacio iz borbe (kao što je bio slučaj za vrijeme napoleonskih ratova), iako to više nije bilo moguće. Rezultat ovakvog načina vođenja rata doveo je u razdoblju 1914.-1916. do užasnih gubitaka u bitkama i gubljenjem operativne pokretljivosti na Zapadnom frontu. Pred kraj Prvog svjetskog rata u upotrebu se masovnije uvode novi oružani sustavi (tenk, podmornica, avion) koji su imali potencijal za revolucioniranje vođenja rata, ali taj potencijal tada nije iskorišten.

(5) Drugi svjetski rat (1939.-1945.)

Drugi svjetski rat je na području razvoja vojne tehnologije donio tri strateške novine: razvoj manevarskog ratovanja (njemački koncept "blitzkriega", te sovjetski koncept bitke po

dubini); presudna uloga zračne moći (posebno strateškog bombardiranja); novine u pomorskom ratovanju (nosač aviona, podmornica). Ono po čemu se Drugi svjetski rat razlikuje od Prvog svjetskog rata je činjenica da je on predstavljao vojnu revoluciju - za razliku od Prvog svjetskog rata, sada je vojna organizacija prihvatila rezultate političkih i ekonomskih promjena koje su zahvatile industrijalizirane zemlje Zapada u drugoj polovini 19. stoljeća. Prihvaćanje navedenih promjena provedeno je u procesu vojne inovacije koji se odvijao između 1919. i 1939. godine.

(6) Nuklearna vojna revolucija (nakon 1945.)

U navedenom razdoblju su s jedne strane nastavljene promjene iz prethodnog razdoblja (dalje usavršavanje oružanih sustava koji su se pojavili u dva svjetska rata, te prilagođavanje njihove primjene novim uvjetima). Međutim karakteristike nuklearnog oružja (velika razorna moć, mogućnost obostranog uništenja) te promjene koje je ono donijelo ne samo na vojnom već i na političkom i ekonomskom području (globalna utrka u nuklearnom naoružanju dvije supersile i njezine posljedice) opravdavaju zasebnu kategoriju.

(7) Revolucija u vojnim sposobnostima (nakon 1990.)

Kao najnoviji primjer vojne revolucije navodi se RMA proces¹³ koji se odvija od početka '90-ih godina prošlog stoljeća. Počeci RMA se nalaze u kraju '70-tih i početku '80-tih godina prošlog stoljeća, kada su SAD nastoje parirati sovjetskoj brojčanoj superiornosti u konvencionalnom naoružanju kroz razvoj novih visokotehnoloških oružanih sustava i koncepata za njihovo korištenje (doktrina *Air Land Battle* OS SAD, te NATO-va *doktrina FOFA*). Razvoj novih visokopreciznih oružanih sustava bio je moguć zahvaljujući rezultatima informatičke revolucije koja se tada odvijala na Zapadu. Kao tri ključne osobine tekuće RMA se navode: (1) Razvoj precizno vođenog oružja; (2) Razvoj tehnologija niske zamjetljivosti (stealth); (3) Postizanje informacijske superiornosti.

Može se reći kako su prva dva obilježja evolucijskog karaktera. Razvoj precizno vođenog oružja (vođeni projektili) može se pratiti od Prvog svjetskog rata (ova oružja već su masovnije upotrebljena u drugoj polovini Drugog svjetskog rata), a razvoj tehnologija niske zamjetljivosti započeo je neposredno pred početak Drugog svjetskog rata, a zamah dobiva u 70-im godinama prošlog stoljeća. Treće obilježje RMA - informacijska superiornost - predstavlja istinsku revoluciju, i slijedi promjene koje je informatička revolucija donijela

¹³ Revolution in Military Affairs, revolucija u vojnim sposobnostima. Za šire razmatranje RMA vidi - Barić, R., Transformacija NATO-a i hrvatska obrambena reforma, Polemos br. 13-14, 2004., str. 54-59.

razvijenim zemljama Zapada u zadnjih trideset godina. Zbog toga sadašnja RMA, koja je tek na početku, ima potencijal prerastanja iz vojnotehničke u vojnu revoluciju.

Postizanje informacijske superiornosti na bojištu podrazumijeva uvezivanje svih snaga na bojištu/od senzorskih sustava, do pojedinih oružanih sustava, postrojbi, zapovjedništava u podatkovnu mrežu, kojom će u razdoblju koje se više neće mjeriti satima ili danima već minutama biti moguće prikupiti podatke o protivničkim snagama na bojištu, analizirati ih i na osnovu toga pripremiti odgovor, te taj odgovor mijenjati, ovisno o promjeni situacije na bojištu. Taj novi način rata zahtijeva novosti - prelazak na manje i mobilnije postrojbe, koje će moći djelovati samostalno, lakše prilagođavanje promjenjivoj situaciji na bojištu, a manju veličinu nadoknađivati povećanom paljbenom moći.

Primjer koji se navodi kao praktična operacionalizacija koncepta informacijske superiornosti je razvoj koncepta brzih i odlučnih operacija (*Rapid Decisive Operations*, RDO) KoV SAD. Cilj razvoja koncepta RDO operacija je stvaranje situacije u kojoj će američka strana kroz ostvarivanje informacijske dominacije i njezino operacionaliziranje (u diktiranju uvjeta i tempa operacija) dovesti do situacije da protivničke snage uslijed gubitka koherentnosti neće moći odgovoriti na američke poteze te će biti suočene s dilemom odustajanja od ostvarivanja vlastitih ciljeva ili poraza.

Mehanizam koji bi trebao omogućiti ostvarivanje informacijske dominacije na bojištu je koncept mrežno usmjerenog ratovanja (NCW, *Network Centric Warfare*), koji mora svim snagama koje sudjeluju u određenoj operaciji korištenjem mreže C4ISR sustava osigurati integriranu sliku bojišta (na svim razinama zapovijedanja) s podacima prezentiranim u realnom vremenu, kojoj će zapovjednici postrojbi moći pristupiti u svakom trenutku. Ovakvo uvezivanje svih snaga treba stvoriti uvjete za djelovanje disperziranih postrojbi na nelinearnom bojištu, međusobno združenih s sinkronizacijom djelovanja kroz informatičke mreže. Osim SAD, ovaj koncept razvija cijeli niz zemalja (npr. Velika Britanija, Australija, Singapur, Švedska, Francuska, Njemačka, Kina).

Zbog navedenih osobina, tekuća RMA ima potencijal za stvaranje prve korjenite promjene u vođenju ratovanja u zadnjih 150 godina: reafirmacija manevarskog ratovanja u tridesetim i četrdesetim godinama prošlog stoljeća u biti nije predstavljala neku značajnu novinu - bio je to uspješni slučaj korištenja nove tehnologije za ponovno ostvarivanje koncepta mobilnog ratovanja koji je prevladavao prije I svjetskog rata. Iz ovog opisa tekuće RMA, vidi se njezin potencijal za revolucionarnom promjenom vođenja rata.

Na području razvoja vojne organizacije već sada su vidljive promjene koje predstavljaju rezultat djelovanja RMA (masovne organizacije i velike postrojbe postaju

zastarjele, i više ne mogu reagirati promjenu borbene situacije. Sukob u Iraku 2003. godine (operacija *Iraqi Freedom*), kao i iskustva iz niza sukoba vođenih u posthladnoratovskom razdoblju pokazuju na promjene koje tekuća RMA donosi u vođenju oružane borbe (nelinearnost borbenih operacija; postizanje informacijske superiornosti; visoki tempo borbenog djelovanja; brisanje razlike između konvencionalnih i nekonvencionalnih borbenih operacija; usredotočenost borbenih djelovanja ne na fizičko uništenje svih sredstava protivnika, već na neutralizaciju ili uništenje ključnih komponenti obrambenog sustava, posebno zapovjednih i komunikacijskih sustava; prelazak na manje vrlo pokretne i fleksibilne postrojbe kao glavne nosioce borbenih djelovanja).

Međutim, rezultati sadašnje RMA omogućava postizanje značajne prednosti i na protivničkoj strani, pogotovo kada najvjerojatniji protivnici više nisu isključivo države (i njihove vojne organizacije), već međunarodni terorizam i organizirani kriminal. U borbi protiv ovakvih sigurnosnih izazova klasični vojni odgovor (čak i kad je potpomognut rezultatima RMA) nije dovoljan. Promjena prirode sukoba i širenje pojma sigurnosti prisiljava vojne organizacije na znatno šire razmatranje pojma i suštine sadašnje RMA. Uz promjenu načina vođenja oružane borbe protiv klasičnog protivnika (suprotstavljena vojna organizacija) nužno je obuhvatiti i druga područja koja ne potpadaju pod konvencionalno poimanje vojske (pronalaženje odgovora na nekonvencionalne forme agresije poput terorizma, primjerenih današnjoj situaciji).

Vrste vojnih organizacija

Svaki narod i svaka država ima prirodno pravo na samoobranu u slučaju oružanog napada. To pravo proizlazi iz prirodnog prava na slobodu i životne potrebe za sigurnošću. Potreba za slobodom i sigurnošću očituje se u spremnosti svakog naroda da se brani i štiti od svake ugroženosti i opasnosti. Ta potreba za obranom slobode, neovisnosti i suverenosti je iznad svake ideologije i politike. Zbog toga se u obrani zemlje (domovine) povezuju ljudi i grupacije različitih ideoloških, političkih, vjerskih i drugih opredjeljenja. Njihovo povezivanje usklađeno je sa općom strategijom obrane koju usvaja najviše tijelo vlasti u državi i kroz izgrađeni obrambeni sustav. Svaka država osmišljava na odgovarajući način svoju opću strategiju obrane (projekt obrane) i obrambeni sustav. Država je pri tome ograničena različitim čimbenicima, koji imaju izravan ili neizravan utjecaj. Radi se o mnogim unutarnjim i izvanjskim, odnosno lokalnim i međunarodnim čimbenicima.

Iz strategija obrane gotovo svih zemalja svijeta mogu se izvući određeni zajednički stavovi. Ti stavovi su u stvari najviša opredjeljenja ljudske zajednice na području obrane i nacionalne sigurnosti i imaju opće značenje. To su:

- 1) Pravo zemlje na obranu smatra se neotuđivim pravom svakog naroda i države i realizira se kao pravo na individualnu i kolektivnu obranu;
- 2) Svaka država izražava odlučnost i spremnost da brani i očuva svoju slobodu, neovisnost, teritorijalnu cjelovitost i ustavni poredak, izjašnjavajući se istodobno za dobre i ravnopravne odnose s drugima, a posebice susjednim zemljama i narodima;
- 3) Rat više nije svrsishodno sredstvo za razrješavanje sporova među narodima i državama. Države se odriču uporabe sile, agresije i rata, a zalažu se za mirno i sporazumno rješavanje sporova. Prihvaća se ocjena Organizacije Ujedinjenih naroda, da su agresija i rat zločin protiv čovječanstva i da treba stvarati uvjete da do njih ne dolazi.
- 4) Sve spoznaje govore kako u svijetu još uvijek postoje razlozi i situacije u kojima su mogući napadi i ratovi, pa je zbog toga nužno organizirati se za obranu;
- 5) Obrambena djelatnost se ne usmjerava samo na obranu od napada, nego sve više i na obranu i zaštitu od drugih globalnih ugrožavanja, posebice od prirodnih i tehnoloških katastrofa, te na zaštitu ekosustava. To se posebice odražava na promjene u organizaciji obrambenog sustava i usmjeravanje na jačanje civilne obrane (zaštite).
- 6) Svaka zemlja u svojoj strategiji obrane polazi od oslonca na vlastite snage i mogućnosti, ali se izjašnjava i za prihvaćanje pomoći i savezništva, bez štetnih uvjeta radi zajedničke obrane. Čak i one zemlje koje su u vojnim savezima polaze ponajprije od vlastitih obrambenih mogućnosti. U tome se posebno ističe Francuska koja je za savezništvo, ali s tim da sama u svakom trenutku odlučuje o svojoj sudbini.
- 7) U svim strategijama obrane izražava se čvrsto opredjeljenje za izgradnju takvog sustava obrane i vojnog organiziranja koje će svojom sposobnošću doprinosti otklanjanju napada, odnosno djelovati preventivno. U nekim strategijama je to toliko naglašeno da se izdiže iznad svih drugih opredjeljenja i bitno utječe na strukturu sustava obrane potencirajući vojnu obranu i jačanje oružanih snaga više nego što je to objektivno potrebno.

- 8) Suvremene strategije obrane formuliraju obrambene sustave kao oblik organiziranja društva za obavljanje obrambene funkcije, koji se sastoji od tri dijela: (a) vojne obrane (b) civilne obrane i (c) gospodarske obrane. U nekim zemljama govori se još i o psihološkoj obrani;

Pored jedinstvenih stavova, svaka strategija ima i neka posebna opredjeljenja. Prema njima se one međusobno razlikuju. I strategije istog tipa u svakoj određenoj zemlji u kojoj se primjenjuju imaju neke svoje posebnosti:

- 1) Neutralne zemlje ističu svoju neutralnost kao snažan činilac odvrćanja od napada i trajne nestabilnosti. Zato naglašavaju nužnost jačanja neutralnog položaja svojih sustava obrane, posebice oružanih snaga. Međutim ni one ne isključuju mogućnost da budu od nekoga napadnute pa se intenzivno i svestrano pripremaju za obranu (Švicarska, Austrija, Švedska).¹⁴ Svoju koncepciju (najčešće totalne) obrane one ostvaruju pod geslom: " Stvoriti uvjete obrane u kojima će napadač imati veće štete nego li bi bila korist postignuta agresijom." Naravno i pobrinuti se da to i svi drugi shvate, tako da nitko i ne dođe na pomisao polaska u pothvat koji mu se ne bi isplatio. Ove zemlje izgrađuju jake teritorijalne vojne snage kojima je osnovni zadatak obrana cjelokupne teritorije i snage civilne obrane (zaštite) kojima je cilj maksimalna zaštita civilnog stanovništva od ratnih i drugih vrsta stradanja;
- 2) Propadanjem totalitarnih sustava tzv. realnog socijalizma, bitno se mijenjaju obrambene strategije zemalja u kojima su oni postojali, odnosno zemalja u tranziciji. S obzirom na to da proces promjena još nije završen, ne može se govoriti o potpuno formuliranim novim strategijama obrane tih zemalja, ali se uočavaju mnogi novi elementi, kao na primjer:
 - opća težnja za demilitarizacijom i uspostavom sustava obrane koji će biti otvoreniji unutarnjoj i svjetskoj javnosti,
 - veće povjerenje prema Zapadu i otvaranje vojne suradnje s drugim ponajprije susjednim zemljama;
 - eliminiranje jednopartijskih kriterija u organiziranju obrane i njihova zamjena građanskim i demokratskim kriterijima.

Polazeći od stavova opće strategije obrane svaka zemlja izgrađuje specifične, svojim uvjetima primjerene, oružane snage. Ipak s obzirom na određena zajednička načela

¹⁴ Uz ove države u Europi su još neutralne Finska i Republika Irska.

konstituiranja vojne organizacije i ciljeve koje ona treba zadovoljavati, danas se u svijetu može govoriti o četiri temeljna tipa vojnih organizacija:

- 1) Profesionalna vojna organizacija;
- 2) Vojna organizacija popunjena na temelju vojne obveze;
- 3) Kombinirani tip vojne organizacije;
- 4) Dragovoljački tip vojne organizacije.

Svaki od tih tipova vojne organizacije može se u određenom obliku pronaći u svakoj pojedinoj zemlji. Za one zemlje koje tek ustrojavaju vojnu organizaciju bitno je da upoznaju zakonitosti koje dovode do primjene jednog od tipova vojne organizacije. Neke od zemalja i nemaju čiste tipove, već je njihova vojna organizacija određena kombinacija.

Prilikom projektiranja vojne organizacije neophodno je odgovoriti na niz pitanja među kojima su posebice važna:

- Kako osigurati služenje vojne organizacije državi i narodu, bez miješanja u civilni život?
- Koje su prednosti i nedostaci djelatnih vojnika i novaka i u kakvom odnosu (količinskom i kvalitativnom) oni trebaju biti?
- Kako prilagoditi vojnu organizaciju gospodarskim, demografskim i drugim resursima zemlje?
- Kakav treba biti odnos između teritorijalne i operativne komponente oružanih snaga?
- Kako organizirati učinkovito vođenje i zapovijedanje vojskom?

Odgovori na ova i brojna druga pitanja mogu se pronaći istraživanjem određenih tipova vojne organizacije u svijetu.

Profesionalna vojna organizacija: Popuna vojske djelatnim vojnicima se ostvaruje uz pridobivanje, odnosno angažiranje ljudi za službu u oružanim snagama na određeno vrijeme, uz materijalnu, obično novčanu naknadu. Ovaj se tip vojne organizacije primjenjivao od najstarijih vremena u manjoj ili većoj mjeri, a zadržan je i danas. Ni uvođenje opće vojne obveze u XIX. stoljeću nije ga potisnulo. Ovaj se način popune zadržao u nekim zemljama i nakon Drugog svjetskog rata (SAD i Velika Britanija) kao glavni način popune oružanih snaga. Do početka Prvog svjetskog rata gotovo sve zemlje izuzev, SAD i Velike Britanije, kao način popune oružanih snaga uvode opću vojnu obvezu. Tijekom Prvog svjetskog rata uvode je i te zemlje. Nakon Prvog svjetskog rata SAD i Velika Britanija dijelom se vraćaju popuni vojske djelatnim vojnicima, ali zadržavaju i opću vojnu obavezu za popunu teritorijalne vojske. Nedugo nakon Drugog svjetskog rata SAD i Velika Britanija napuštaju ponovo uvedenu vojnu obavezu i vraćaju se popuni vojske djelatnim vojnicima (SAD vojnu

obavezu uvode i u vrijeme rata u Vijetnamu), kao način popune oružanih snaga zadržavajući neveliku teritorijalnu vojsku (u SAD Nacionalnu gardu). Danas sve više zemalja u svijetu, a napose u Europi uvodi profesionalnu vojsku i u potpunosti ukida ili u značajnoj mjeri reducira služenje vojnog roka. Razlog tome, može se pronaći i u sve većem zahtjevu za civilnim služenjem vojnog roka u mnogim zemljama koje imaju služenje vojnog roka. Profesionalna vojska lakše omogućava da i žene u značajnijem postotku (čak do 10%) sudjeluju u oružanim snagama.

Vojna organizacija popunjena na temelju vojne obveze: Još uvijek korišten način popune većine oružanih snaga u svijetu je opća vojna obveza, u današnjem obliku nastala u vrijeme stvaranja masovnih europskih vojski. Opća vojna obveza podrazumijeva uključivanje svih muških građana neke zemlje u oružane snage pod precizno propisanim uvjetima središnje vlasti i to što se tiče vremena i načina njihova angažiranja u vojsci. Francuska revolucija (1791.-1794.) označava početak uvođenja opće vojne obveze građana što je i formalno-pravno utvrđeno i sankcionirano 1798. godine kada je Direktorijum donio poznati Zakon o konstrikciji. Od tada pa do danas vojna obveza obuhvaća sve građane zemalja u kojima je uvedena, ali s različitim postupkom pojedinih kategorija građana, kako u pogledu dužine služenja vojnog roka, tako i u pogledu starosti u trenutku izvršenja novačke obveze - upućivanja na služenje vojnog roka. Ni opća vojna obveza nije u isto vrijeme uvedena u svim zemljama. U SAD, na primjer, sve do Prvog svjetskog rata nije uopće postojala nikakva statistika i evidencija o ljudima sposobnim za službu u vojsci, jer se ona do tada popunjavala isključivo dragovoljcima. Vlada SAD-a je izdala 1917. godine zapovijed za novačenje svih muškaraca starih 20 i 21 godinu, ali se i to novačenje temeljilo na dobrovoljnosti i patriotskim osjećajima građana. Tek 1940. godine donesen je Zakon o novačenju i izobrazbi kojim je predviđeno, pored ostalog, da vojni rok traje 12 mjeseci, s tim što je Kongres mogao u slučaju potrebe to vrijeme produžiti.

U Prvom, a donekle i u Drugom svjetskom ratu vojna obveza građana bila je prilično jednostavna: služenje vojnog roka, povremene kraće vježbe u pričuvi i sudjelovanje u ratu, i to samo do određenih godina starosti. Međutim, nakon Drugog svjetskog rata te obveze se uvećavaju i proširuju. Tu su pored služenja vojnog roka i sudjelovanja u borbi u sklopu oružanih snaga još i ove obveze: stalno školovanje u raznim školskim institucijama, društvena angažiranost na planu obrane zemlje, služenje u postrojbama teritorijalne vojske (tamo gdje one postoje), rad u civilnoj zaštiti i društvenim organizacijama u ratu, itd. Dakle riječ je o mnogostrukim obvezama svih građana prema obrani, što pred suvremeni sustav popune vojske postavlja složene zadatke. Opća vojna obveza se u svim zemljama gdje postoji

sastoji od novačke obveze, obveze služenja vojnog roka i obveze služenja u pričuvnom sastavu. Međutim vojna obveza se ne ostvaruje u svim zemljama na isti način, posebno glede dužine služenja vojnog roka.

Popunu oružanih snaga na temelju vojne obveze koriste gospodarski siromašnije zemlje s potrebom da imaju veliku mirnodopsku vojsku. U nemogućnosti držanja dijela mirnodopske vojske popunjene djelatnim vojnicima dio zemalja to nadoknađuje kroz vojnu obvezu koja obuhvaća sveukupno (muško) stanovništvo zemlje. Ono je upućeno na dugotrajno služenje vojnog roka, i preko dvije godine. Takav model vojne obveze podrazumijeva postojanje i velikog ratnog ustroja dijela oružanih snaga popunjenog pričuvnim vojnicima koji se rijetko pozivaju na vježbe i vojnu izobrazbu.

Kombinirani tip vojne organizacije: Kombinirani tip vojne organizacije podrazumijeva kombiniranje u popuni oružanih snaga izvršiteljima vojne obveze i angažiranje profesionalnih vojnika. Zapadnoeuropske zemlje, kao što su Francuska i Njemačka, danas se u sve većoj mjeri u popunu vojske koriste profesionalnim vojnicima. Profesionalnim vojnicima uglavnom se popunjavaju elitne postrojbe i snage za brze intervencije namijenjene za brzo i učinkovito izvršavanje najtežih i najsloženijih zadataka u suvremenom ratu. Temeljem vojne obveze popunjavaju samo dio mirnodopskih oružanih snaga i teritorijalnu vojsku (ako postoji). Vojnu obvezu obilježava vremenski kraće služenje vojnog roka i relativno male obveze u pričuvnim vojnim postrojbama. Odnos između broja djelatnih vojnika i vojnika koji se popunjavaju na temelju vojne obveze je trenutno podjednak u većini zemalja koje imaju kombinirani tip vojne organizacije s tendencijom povećanja broja djelatnih vojnika.

Dragovoljački tip vojne organizacije: Dragovoljački tip vojne organizacije se primjenjuje u zemljama koje imaju strategiju totalne ili svenarodne obrane, kao što su na primjer Švicarska i Švedska. Taj tip podrazumijeva uključivanje svih (muških) građana neke zemlje u vojnu organizaciju. Karakterizira ga kraće služenje vojnog roka u svrhu vojnog osposobljavanja i kontinuirana godišnja obveza sudjelovanja u aktivnostima pričuvnih vojnih postrojbi. Obilježje dragovoljačkog tipa vojne organizacije je da ima malu mirnodopsku jezgru oružanih snaga koja vrši stožerne, stražarske i logističke poslove u vrijeme mira, te velike ratne oružane snage koje se formiraju tijekom opće mobilizacije.

Svaka država da bi ostvarila svoju obranu u obrambeni kompleks ulaže značajna sredstva. Ta su ulaganja u apsolutnim iznosima u različitim državama različita i ovise prije svega o njihovom stupnju gospodarskog razvoja. Primjerice, obrambeni troškovi Europske unije posljednjih godina su 1,8% društvenog bruto proizvoda (*Gross National Product-GNP*),

dok su u SAD 2,8% GNP-a.¹⁵ Ukoliko se analiziraju ulaganja u obrambeni kompleks u svijetu u razdoblju od 1992. do 2000. godine dolazi se do zaključka da je ulagano nešto manje od 800 milijardi dolara godišnje. Zapadnoeuropske države su u tom razdoblju ulagale oko 250 milijardi dolara godišnje, istočnoeuropske oko 100 milijardi dolara, dok su vojni izdaci Sjedinjenih Američkih Država bili oko 350 milijardi dolara godišnje. Možda je još važnije istaknuti da je u prvotnom razdoblju nakon pada komunističkog režima u istočnoeuropskim državama bio uočljiv trend pada ulaganja u obrambeni kompleks u svim državama, dok je kraj prošlog stoljeća, temeljem shvaćanja da je sigurnosna situacija u svijetu, bez obzira na raspad komunističkih država i dalje složena (možda i složenija nego ranije), označio blagi porast ulaganja u obrambeni kompleks.

4.4.2. Odnos vojske i politike

Odnos vojske i politike privlačio je pozornost još od nastanka prvih država, jer je o karakteristikama ovog odnosa gotovo uvijek zavisio demokratski razvoj države. Upravljanje u sustavu obrane neprestano se odvijalo na specifičan način u odnosu na upravljanje u političkom sustavu. Ostvarivanje upravljanja u sustavu obrane zahtijevalo je postojanje posebnih specijaliziranih tijela upravljanja, a njihovo stavljanje u zavisnost o najvišem tijelu vlasti neke države stalna je težnja demokratske vlasti. U demokratskom društvu upravljanje u političkom sustavu treba biti okvir upravljanja u obrambenom sustavu. Međutim, u dijelu konkretnih političkih sustava to se ne uspijeva ostvariti ili se ostvaruje vrlo teško i djelomično. Kao bitan razlog treba navesti oslanjanje na vojsku u upravljanju u političkom sustavu zbog nepovoljnih unutarnjih prilika ili stanja u okruženju. Pored toga bitno je uočiti i masovno korištenje demobiliziranih vojnika (časnika) u državnom aparatu nakon ratova, kao i korištenje metodologije upravljanja vojskom u upravljanju u političkom sustavu za što su opet najpogodniji vojnici. Vojska je prema Samuelu Fineru stalno politički aktivna, a njezin autonomni položaj u političkom sustavu omogućava joj povećavanje svog utjecaja na politiku, ovisno o općim političkim okolnostima.¹⁶

Relativna samostalnost društvene skupine djelatnih vojnika objašnjava zašto vladajuće strukture uvijek pokazuju veliki interes za problem nadzora nad vojskom. Taj problem postoji

¹⁵ Prikazano prema: Hochleitner, E. The Common European Security and Defence Policy of the European Union: Objectives, Structures, Challenges, Croatian International Relations Review, Vol. IX, No.-30/31 – 2003.

¹⁶ Finer, S.E. The Man on Horseback, The Role of the Military in Politics, London, Westview Press, Boulder, Printer Publishers, str. 3.

već stoljećima.¹⁷ Zbog toga se pri razmatranju problema društvene uloge vojske ne može izbjeći pitanje utjecaja obrambenog sustava, a posebno vojne organizacije na politički sustav. Iako, u biti, organizacija obrambenog sustava i oružanih snaga zavisi o sveukupnosti društvenih i političkih čimbenika u određenom društvu, ona je istovremeno i značajan čimbenik koji utječe na to društvo.

Analiza političkih i obrambenih sustava kroz povijest i u suvremenim uvjetima otkriva izraziti intenzitet, te više vrsta i aspekata veza te sadržaja odnosa vojske i politike. U demokratskim društvima tijela upravljanja u političkom sustavu su dominantna u odnosu na tijela upravljanja u obrambenom sustavu i vrše utjecaj na:

- nadležnost tijela civilne vlasti u odnosu na tijela za operativno upravljanje obrambenim sustavom,
- nadležnosti tijela političke vlasti u (njihovom) vrhovnom zapovjedanju vojskom,
- način konstituiranja tijela za operativno upravljanje obrambenim sustavom,
- sastav i strukturu tijela za operativno upravljanje vojskom, te njihove nadležnosti u operativnom upravljanju (uključujući i međusobne odnose nadležnosti) cjelokupnom ili pojedinim segmentima vojske,
- socijalno porijeklo i politički profil kadrova koji čine tijela za operativno upravljanje vojskom,
- obilježja hijerarhijskih odnosa (nadređeni-podređeni) u sustavu i procesu operativnog upravljanja vojskom, te
- na sadržaj, metode i forme samog procesa upravljanja vojskom.¹⁸

O ostvarivanju ovih utjecaja zavise i konkretni odnosi vojske i politike, kao i povratni utjecaji koji vojska ima na funkcioniranje političkog sustava. U tome su tri pitanja posebno značajna:

- 1) Kakvi se oblici civilnog nadzora primjenjuju danas u obrambenom sustavu i oružanim snagama i kakvi su izgledi na uspjeh takvog nadzora?
- 2) Koji je stupanj dominacije obrambenog i vojnog čimbenika u politici?
- 3) Kakva je društvena uloga vojnih diktatura koje su posebno brojne naročito nakon drugoga svjetskog rata?

Želja za upravljanjem ljudima ili usmjeravanjem politike oslanjajući se na snagu oružja, primjećuje se u velikom broju država svijeta. Zbog toga se može govoriti o stalnom rivalitetu

¹⁷ Rimske legije su namjerno bile stacionirane izvan gradova kako bi se izbjeglo njihovo uplitanje u politiku, a Platon je filozofskim argumentima obrazložio zavisnost vojnih osoba o civilnoj vlasti.

¹⁸ Opširnije vidi u: Radičević, T. *Međusobni utjecaji političkog i obrambeno-zaštitnog sustava na primjeru bivše SFRJ* (doktorska disertacija), Zagreb, Fakultet političkih znanosti, 1995. str. 97-98.

između civilne i vojne vlasti. One su u stalnoj međusobnoj interakciji i u različitim odnosima međusobne dominacije. Demokratske zemlje nastoje da na osnovi ustava i zakona vojska bude instrument civilne vlasti. Međutim, ona izražava stalnu tendenciju da bude čimbenik vladinih odluka ili da čak postane čimbenik koji regulira politiku zemlje. Brojni su primjeri uplitanja vojnika u politiku. Neki od njih nisu uspješni,¹⁹ dok je većina, prvenstveno u nerazvijenim zemljama uspjela, suspendirajući na taj način demokraciju. Oružane snage, kao dio sustava obrane, namijenjene za djelovanje u određenim izvanrednim situacijama, postoje, organiziraju se i pripremaju u doba mira. Njihova velika važnost u političkom, ekonomskom i psihološkom pogledu, uvjetuje da je vojsku sve teže podvrći pouzdanom društvenom nadzoru. Vojska i njeno vodstvo se nameću, pogotovo u ratu, cjelokupnom političkom sustavu, utječući na političke odluke. Političko djelovanje vojske je konzervativne orijentacije, zbog čega je prvenstveno usmjereno na zaštitu postojećeg stanja u društvu ako odgovara njenim interesima, ili na njegovo mijenjanje ako ne omogućava ostvarivanje interesa vojnog vrha bez obzira na progresivnost, demokratičnost i karakter društva. Tako je bilo u povijesti, ali u velikoj mjeri tako je i danas. Najradikalniji način uplitanja vojnika u politiku su vojni udari ili pučevi.²⁰

U razvoju različitih modela političkih sustava, odnos između vojske i politike poprimao je različite modalitete. Kretao se od normalnog odnosa u kojem su institucije političkog sustava, preko različitih mehanizama držale pod nadzorom oružane snage, do odnosa u kojem su oružane snage, koristeći pogodnu situaciju, nametale institucijama političkog sustava, stavljajući se u situaciju da odlučuju o daleko širem krugu pitanja nego što je to u njihovoj nadležnosti.

Postoji nekoliko osnovnih modela odnosa vojske i politike. Među najčešće spominjane ubrajaju se tri osnovna:²¹

¹⁹ Primjerice, pokušaj obaranja Četvrte Republike u Francuskoj od generala iz Alžira 1958.

²⁰ U razdoblju od 1958. do 1973. godine bilo je u svijetu 138 takvih udara: U Latinskoj Americi 21, Centralnoj Americi 5, Europi 28, Srednjem istoku 16, u ostatku Azije 22 i najviše u Africi 42. Prema ekonomskoj razvijenosti najviše vojnih udara bilo je u najnerazvijenim zemljama s DBP od 250 US dolara po stanovniku ukupno 41, u zemljama s DBP između 250 i 499 US dolara ukupno 24, u zemljama s DBP između 500 i 999 US dolara ukupno 12 i u zemljama s većim dohotkom od 999 US dolara ukupno 17. Prema: Finer, S.E. *The Man on Horseback, The Role of the Military in Politics*, Penguin Books, Harmondsworth, 1976., str. 274-275. Kao osnovne razloge za vojne udare ovaj autor navodi: profesionalizaciju vojske, profesionalizaciju časničkog kadra, nacionalizam i stvaranje nacionalnih država, legitimnost koju vojsci daje njeno učešće u oslobodilačkom ratu, pojavljivanje revolucionarne vojske i stanje u državama tek oslobođenim kolonijalne vlasti, nepostojanje uvjeta za organizaciju jake civilne vlasti, a ponegdje i tradicionalno vojno uplitanje u politiku. Isto. str. 188.-191.; 203.-204.

²¹ Ovakvu klasifikaciju odnosa upravljanja u političkom sustavu i upravljanja u sustavu obrane koristi i francuski autor Jean Meynaud u tekstu *Les Militaires et le Pouvoir*, objavljenom u *Revue française de sociologie*, 2, (1961.), str. 75-87. Parcijalna obrada pojedinih modela odnosa upravljanja u političkom sustavu i upravljanja u sustavu obrane može se pronaći i kod sljedećih autora: Kučuk, E. *Militarizam*, Beograd, Rad-VIZ,

- a) vojska kao instrument civilne vlasti;
- b) vojska kao čimbenik političkih odluka i
- c) vojska kao čimbenik koji regulira politiku.

Vojska kao instrument civilne vlasti

Da je vojska instrument civilne vlasti znači potpunu i bezuvjetnu potčinjenost vojske i obrambene moći legalnoj vlasti. Jedina uloga obrambenih snaga je omogućiti vladi osiguravanje unutrašnjeg reda i obranu zemlje od vanjskog neprijatelja. Takva situacija iziskuje isključivo kompetenciju civilne vlasti u određivanju pravila o novačenju te o funkcioniranju vojske i drugih obrambenih snaga, kao i uvjetima te načinima njihovog angažiranja.

Malo je ustava čije odredbe sadrže toliko mjera da bi se osigurala nadmoć civilne vlasti nad obrambenim sustavom kao što je to Sjedinjenih Američkih Država. U tom smislu Kongres ima pravo odlučivanja o vojnom proračunu, u potpunosti donosi zakone iz područja obrane, odlučuje o veličini i vrsti vojske, odobrava prinudno novačenje ljudstva i rekviziciju dobara za potrebe obrane, određuje propise o ponašanju vojnih osoba i slično. U ovako uspostavljenom odnosu pripadnici oružanih snaga imaju obvezu davanja prisege vjernosti civilnim vlastima. To znači da se vojne osobe moraju pokoravati legalnim organima zemlje i ne iskazivati svoje mišljenje o prirodi i sadržaju propisanog poretka. Vojska i njeni pripadnici moraju izvršavati zadaće civilnih vlasti bez pogovora.

Princip nadmoćnosti civilne vlasti nad obrambenim sustavom nalazi se u gotovo svim ustavima i zakonima demokratskih zemalja. Da bi se takav odnos primjenjivao u praksi, vladajuće snage trebaju biti snažne i sposobne upravljati zemljom. Što je ta sposobnost manja povećava se uloga visokih vojnih krugova u formuliranju vladinih odluka. Tako se dolazi do druge vrste odnosa koji povećava značaj obrambenog sustava i vojne organizacije u političkom sustavu.

Vojska kao čimbenik političkih odluka

U današnjim društvenim uvjetima obrambeni sustav, te posebno vojna organizacija zbog svoje veće složenosti, sve su aktivniji u razradi mjera koje se odnose na njih, a u nadležnosti

1977.; Smith, L. American Democracy and Military Power. A Study of Civil Control of the Military Power in the United States, Chicago 1951; Howard, M. (ed.) Soldiers and Governments: Nine Studies in Civil-Military Relations, London, 1957; Huntington, S.P.: The Soldier and State. The Theory and Politics of Civil - Military Relations, Cambridge Mass., 1957; Sapin, N.M. & Snyder, R.C. The Role of the Military in American Foreign Policy, Garden City, 1954; W. Mills: Arms and the State. Civil-Military Elements in National Policy, New York, 1958.

su civilne vlasti. Obrambeni dužnosnici i vojnici nastoje dužnosnike civilne vlasti plašiti preuzimanjem odgovornosti za samostalno donošenje odluka u svezi vojske i obrane zemlje. Pri tome im vojnici nastoje nametnuti svoje gledište, umanjujući tako mogućnost da se dužnosnicima civilne vlasti može predbacivati kako su upropastili vojsku ili obranu nepromišljenim odlukama, što oni često prihvaćaju. Ali, preokupacije vojnika i obrambenih dužnosnika su obično mnogo šire. Pretenzije vojnika i obrambenih dužnosnika da utječu na donošenje političkih odluka nalaze svoju zasnovanost u proširenju zahtjeva nacionalne sigurnosti, koja obično koristi sve resurse i izvore sredstava zemlje. Nema nijednog gospodarskog, financijskog ili drugog problema koji se neposredno ili posredno ne bi mogao povezati s obranom od vanjskog neprijatelja. Pored toga uređenje teritorija ili razvoj gradova interesira vojsku isto kao i organiziranje transporta ili stvaranje zaliha sirovina. Na taj način vojnici i obrambeni dužnosnici mogu značajno utjecati na upravljanje u političkom sustavu na različitim razinama i raznim društvenim oblastima.

Posljedica navedenih vrsta veza je postupno oduzimanje civilnoj vlasti jednog dijela njezinog sadržaja, a povećanje uloge obrambenih čimbenika u stvaranju vladine politike. Takva je situacija u velikom broju zemalja. Rezultat je to tihe akcije vojnika i obrambenih dužnosnika, usmjerene na sve veće sudjelovanje u političkom odlučivanju. Ovakvo djelovanje vojnika i obrambenih dužnosnika ima uglavnom neosjetne prijelaze. Budući, načelno, vojnici ne traže nikakvu bitnu izmjenu u institucionalnom rasporedu vlasti, ova tendencija dugo ostaje nezapažena u javnosti. Njeno pravovremeno uočavanje od strane dužnosnika civilne vlasti, osnova je držanja vojnika i obrambenih dužnosnika pod nadzorom. Vojnici i obrambeni dužnosnici koji imaju tendenciju povećavanja svoje participacije u donošenju političkih odluka u javnosti prikazuju nadmoć civila, iako su inspiratori velikog dijela civilnih odluka, a ponekad ih i sami diktiraju.²² Uplitanje vojnika i obrambenih dužnosnika u politiku na prikazani način, ako se ne uoči pravovremeno, u pravilu uvjetuje prelazak civilnog aparata u ruke vojnika ili pod njihov čvrsti nadzor.

Vojska kao čimbenik koji regulira politiku

Obrambeni sustav postaje čimbenik koji regulira politiku kada snage obrane te posebno vojska, preuzimaju vladine upravljačke poluge koristeći objektivne okolnosti i upotrebljavaju

²² Ovakav način utjecaja vojnika i obrambenih dužnosnika na donošenje političkih odluka bio je karakterističan za neke zemlje Latinske Amerike u kojima je vojska bila "...važna poluga političke vlasti i stvarni nositelj političke moći..., bez obzira na to što njezini generali, admirali ili druge visoke vojne osobe ne zauzimaju neke efektne pozicije u vlasti". Vidi: Deren-Antoljak, Š. Uloga armije u društveno-ekonomskom i političkom preobražaju Meksika, Politička misao, broj 3, 1979., str. 497.

ih bazirajući se, posebno na početku, na monopolu sile. Počevši od neke situacije nasilja, stvarne ili moguće, obrambena odnosno vojna organizacija zamjenjuje civilnu hijerarhiju ili je sebi podčinjava. Kod preuzimanja vlasti obrambeni/vojni vrh se obično poziva na zadaću koja je usmjerena prema zaustavljanju negativnih tendencija u državi ili restauriranju čimbenika neophodnih za funkcioniranje demokracije. Ponekad se dogodi da se teži izvršenju ove zadaće te da obećanje obrambenog i vojnog vrha bude održano, ali su to rijetki slučajevi.²³ Najčešća i najdugotrajnija dominacija vojnih nad civilnim vlastima održavala se u Latinskoj Americi koja je dugo slovila kao "raj za vojnike".²⁴ Obrambeni sustav i vojska bili su prvorazredni politički činilac u mnogim zemljama Latinske Amerike. Takvu su ulogu obrambeni sustav i vojska imali odmah nakon ukidanja kolonijalne vlasti, i dugo su je zadržali u većini latinsko američkih država. Svojim trajnim uplitanjem u politički život, vojno-obrambena tijela su omogućavala da politički sukobi ostanu ograničeni na pitanja personalne podjele vlasti, statusa i materijalnih privilegija, a da se društvena osnova vlasti ni u čemu ne mijenja.²⁵

Rijetki su vojni režimi koji opstanu u čistom obliku tijekom dužeg vremenskog razdoblja. Postupno prodiranje civilnih čimbenika u takav sustav vlasti, iako ono u početku nije bilo izričito predviđeno, omogućava evoluciju i olakšava prijelaze prema civilnoj vlasti. Vojska, nakon što je srušila neki civilni režim, više voli postavljanje civilne vlade koju drži pod nadzorom, nego da sama neposredno vlada. U takvoj situaciji teško je procjenjivati sposobnost obrambenih struktura i vojske za vladanje, ali i utvrditi njihovu stvarnu odgovornost za stanje u zemlji. Ovakav odnos vojske i politike, posebno je karakterističan za monarhije,²⁶ jednopartijske političke sustave i političke sustave u kojima je vojska profesionalizirana. Profesionalna vojska uvijek je distancirana od društva obzirom na svoje specifične interese. Ako joj se interesi poklapaju s interesima vladajuće skupine u društvu,

²³ Tako je na primjer general Ne-Vin u Burmi predao vlast civilima čim je obnovljena većina članova parlamenta. Slično se dogodilo i s vojnim diktaturama u Portugalu i Španjolskoj, koje su mirnim putem transformirane u demokratske političke sustave.

²⁴ Prema statistici UNIDIR-a za period 1900.-1960. godine samo pet zemalja imalo je vojnu upravu manje od deset godina (Brazil, Čile, Kostarika, Nikaragva i Urugvaj). Deset zemalja je imalo vojni režim od deset do četrdeset godina, u Venezueli je to trajalo čak 47 godina. Danas, generali u ovim zemljama imaju povremeno dosta jak utjecaj, ali se ipak jasno učvršćuje tendencija u prilog civilne vlasti.

²⁵ Južnič, S. Latinska Amerika - društvena struktura i politički sistemi, Institut za međunarodnu politiku i privredu, 1968., str. 105.

²⁶ Obzirom da je u monarhijama ekspanzionistička politika osnova egzistencije državnog aparata i opstanka društva, to vojna organizacija kao najznačajnije sredstvo takve politike, i njen vodeći dio, ima primat u društvu. I ne samo to ona uspijeva u tjesnoj vezi sa suverenom ostvariti i dominaciju nad društvom, koristeći ostali dio državnog aparata kao formu i svoju transmisiju.

vrlo lako pronalaze zajednički jezik, bilo u smislu ostvarivanja zajedničkih interesa na unutarnjem ili međunarodnom planu²⁷.

Sustavi zasnovani na dominaciji vojnika mogu se podijeliti na: (1) militarističke, gdje dominantni položaj vojnika nije tvorevina nekih bitnih promjena ili prevrata, već postoji kao relikv starog sustava društvenih odnosa, kao oslonac tradicionalnih snaga, a najčešće kao dopuna i potpora suverena; (2) ekspanzionističke, u kojima je dominacija vojnika rezultat želje vladajućih snaga za širenjem svog interesa na druga područja; (3) revolucionarne, koji su posebna forma ostvarenja neosocijalističkih revolucionarnih težnji tamo gdje su pojedini društveni slojevi suviše slabi da bi odredili pravac razvoja društva i gdje skupina vojnika stoji na čelu pokreta koji realizira društvene i političke promjene.²⁸

Izvori vojne moći i utjecaja na politiku

Za razumijevanje načina i mogućnosti utjecaja vojske na politiku, odnosno donošenje političkih odluka, važno je spoznati i izvore vojne moći. Može se govoriti o nekoliko osnovnih izvora vojne moći koji joj omogućavaju uplitanje u politiku. U osnovi to su:

- društveno-ekonomski i socijalni uvjeti.
- vojno-politički položaj zemlje;
- profesionalizam;
- čvrsta organizacija;
- vlasništvo (financijski resursi);
- postojanje neprijatelja;
- nemoć vlade te
- pojedine vojne osobe, posebno u vrijeme rata.

Društveno-gospodarski i socijalni uvjeti

Društveno-gospodarski i socijalni uvjeti su značajni čimbenici koji utječu na vojnu moć. U svakoj konkretnoj društvenoj situaciji i modelu političkog sustava, vojska ima određenu količinu moći ovisno o tome kakva joj je uloga u ostvarivanju političkih ciljeva društva. U tome se uočava kako vojska ima manju moć u društveno-ekonomskim i socijalnim uvjetima koji se smatraju demokratskim, u kojima se civilna vlast slobodno bira te ima na raspolaganju

²⁷ Fizička sila (vojska i policija) koju država prisvaja kao svoj institucionalni monopol, predstavlja instrument vrlo širokog opsega primjene. Pomoću nje se ostvaruju interesi vladajućih, regulira ponašanje podvlaštenih, brane opći i posebni interesi društva. Njena primjena, posebno u smislu učinkovitosti, ne zavisi samo o volji najviših organa vlasti, već i o volji i motivima vojnih organa. Zbog toga se u korištenju vojske uvijek vodilo i vodi računa o zadovoljavanju specifičnih vojnih interesa.

²⁸ Tipičan primjer ovakvog političkog sustava se izgrađuje na Kubi.

u praksi provjerene ustavne mehanizme nadziranja obrambenog sustava i vojske. Nasuprot tome, u nedemokratskim društveno-ekonomskim i socijalnim uvjetima, bilo da su oni posljedica unutarnjih problema ili vanjskog ugrožavanja države, vojsci raste moć progresivno rastu entropije u političkom sustavu. U tom procesu negativnih promjena u društveno-ekonomskim i socijalnim uvjetima zemlje te porastu moći vojske postoji točka na kojoj vojnici i obrambeni dužnosnici privremeno ili trajno preuzimaju upravljanje u političkom sustavu u svoje ruke. Trajnost vojnog upravljanja u političkom sustavu opet ovisi o promjenama društveno-ekonomskih i socijalnih uvjeta. Ukoliko u političkom sustavu dođe do razvoja demokracije i stabiliziranja društveno-ekonomskih i socijalnih uvjeta, stvorit će se pretpostavke za slabljenje moći i utjecaja vojske te jačanje civilne vlasti.

Vojno-politički položaj zemlje

Vojno-politički položaj zemlje, kao obrambeni i sigurnosni aspekt međunarodnog položaja neke države je čimbenik koji bitno utječe na izvor moći organa upravljanja u sustavu obrane i vojsci. On je uvjetovan, prije svega, unutarnjom i vanjskom politikom, geostrateškim položajem te obrambenom sposobnošću zemlje. Zависи o nizu objektivnih čimbenika: globalnog odnosa vojno-političkih snaga u svijetu, stanja regionalne sigurnosti, odnosa sa susjednim zemljama i slično. Ukoliko je vojno-politički položaj zemlje, obzirom na navedene čimbenike povoljniji, utoliko je značaj obrambenog sustava a posebno vojske u državi manji, jer se zemlja više oslanja na druge izvore svoje sigurnosti. Međutim, kada se steknu određeni nepovoljni uvjeti u međunarodnoj zajednici, regiji ili u odnosima sa susjedima koji negativno utječu na vojno-politički položaj, dolazi do potrebe za većim oslanjanjem na obrambeni sustav, pa tako i vojnici dobivaju veće značenje.

Postojanje vojne profesije

Postojanje vojne profesije uvjetuje potrebu za djelatnim časnicima i dočasnicima, ali i profesionalnim vojnicima kojih je u razvijenim zemljama Zapada sve više.²⁹ Oni predstavljaju pogodnu osnovu za sve veći utjecaj obrambenih dužnosnika i vojnika na politiku. Međutim, samo njihovo postojanje, bez obzira na brojnost, nije dovoljno za ovakav utjecaj, ali je zajedno s drugim čimbenicima vrlo značajno. Protusredstvo za negativne utjecaje koje može imati profesionalizacija vojske na civilnu vlast je teritorijalna (narodna)

²⁹ Primjerice, SAD i Velika Britanija već dugo imaju isključivo profesionalnu vojsku. Francuska, Španjolska i većina drugih europskih zemalja tek nedavno je profesionalizirala svoje oružane snage.

vojska. U tom smislu i danas je ogledna zemlja Švicarska. Civili vrše popunu vojske u miru i ratu te njome zapovijedaju.

Vojna organizacija

Vojna organizacija s naglašenom hijerarhijom je organizirana tako da vojnik koji potpuno prihvaća ciljeve organizacije kojoj pripada i sasvim joj se podčinjava napreduje u službi, a za nagradu daju mu se razna odlikovanja, počasti i privilegije. Neposlušnog vojnika obvezatno stiže kazna. Može mu se dogoditi da bude izbačen iz vojne organizacije, a u krajnjem slučaju može biti izveden pred vojni sud. To vojsci omogućava održavanje stega i čvrstoće organizacije u kojoj vrh može utjecati na sve njezine pripadnike te maksimalno koristiti njihove potencijale. Sila kojom se nameće stega obično je vrlo jaka i energično se primjenjuje, jer je dobro poznato kako u očima javnosti obrambenoj i vojnoj moći ne može ništa nauditi kao dojam da u vojnim redovima postoji nesloga ili da ima sukoba. Stega vojnom vrhu daje značajnu moć, posebno u odnosu na civilne organizacije s kojima surađuje, jer u njima su red i stega znatno blaži.

Imovinski i financijski resursi

Imovinski i financijski resursi kojima raspolažu oružane snage, daleko nadmašuju imovinu i financije drugih državnih institucija. Tako, primjerice, ministarstva obrane većine zemalja zapošljavaju više ljudi te troše više novaca za kupovinu roba i usluga nego sva druga ministarstva zajedno. To tijelima upravljanja u sustavu obrane i vojsci daje određenu moć. Imovinski i financijski resursi vojske znatno se povećavaju ako se uzmu u obzir i industrijski potencijali koji rade za vojne potrebe. Vojni industrijalci imaju interes "progurati" što veći vojni proračun te da kroz narudžbe na njemu zarađuju. Oni omogućavaju vojsci podčinjavanje velikog broja znanstvenika, inženjera, menadžera, radnika vojne industrije, te stanovnika mjesta i područja gdje je ova industrija locirana. Tako tijela upravljanja u sustavu obrane i vojsci imaju dodatnu moć te mogućnost utjecaja na civilnu vlast.

Postojanje neprijatelja

Vrlo bitan, a ponekad i presudan čimbenik vojne moći je postojanje točno određenog neprijatelja. Zahvaljujući postojanju opasnosti za državu, civilna vlast daje vojnoj organizaciji dodatnu moć, prvenstveno kroz smanjenje civilnog nadzora ili njegovog svođenja na minimum. Povećavaju se troškovi za vojsku i stega, koja ima cilj onemogućiti svako neslaganje s onim što se čini. Oni koji bi to eventualno pokušali, proglašavaju se

sumnjivcima ili se za njih tvrdi da pomažu neprijatelju, a mogu čak biti osuđeni za veleizdaju. Uvodi se i nadzor informiranja zbog zaštite vojnih tajni. Potreba da se vojne tajne čuvaju od neprijatelja služi kao opravdanje, jer se javnost ne obavještava o onome što se događa u obrambenom sustavu i vojsci, pa i oni podaci koji se iznose mogu se prethodno tako probrati da zapravo služe željenom usmjeravanju javnosti.³⁰ U uvjetima agresije ove mjere su opravdane, međutim, tijela upravljanja u sustavu obrane i vojsci su skloni izmišljati neprijatelja i opasnosti za zemlju kako bi mogli neopravdano provoditi navedene mjere te se nametnuti civilnoj vlasti.

Nemoć vlade

Nemoć vlade da upravlja zemljom obično rezultira slabljenjem narodne podrške i povjerenja. Bez toga je skoro nemoguće ostvariti dominaciju organa upravljanja u sustavu obrane i vojnika nad civilnom vlasti te uspostaviti vojni režim. On se može uspostaviti ako postoji minimalno iskazana volja za suradnju u velikom dijelu pučanstva. U ratu, vojni poraz i nacionalno ponižavanje često su osnova nenaklonosti stanovništva prema legalnoj vladi, ali tome pridonosi i nemoć političkih stranaka u savladavanju društvenih problema. U takvim uvjetima legalna vlada ostaje u funkciji s prividnim atributima sile. Ali, pomalo, prezir i gnjev stanovništva nagriza njezine temelje. Ona tada uživa samo formalnu legitimnost bez podrške stanovništva. Kada se pojavi vojska (ili vojni vrh) koji mogu popuniti nastalu prazninu, obećavajući kako će promijeniti situaciju, nije rijetko da vojska, bar na početku, uživa veliku podršku stanovništva i određenih političkih krugova koji s njom surađuju. U toj situaciji vlada koja nema stvarnu podršku stanovništva, nema nikakve mogućnosti oduprijeti se vojnoj sili ukoliko je ova odluči srušiti.

Vojne osobe kao pojedinci

Vojne osobe kao pojedinci, u današnje vrijeme, ako se izuzme rat, nisu gotovo nikakav izvor vojne moći. Još u Drugom svjetskom ratu vojna organizacija je imala značajne vođe kao što su bili Eisenhower, Douglas, MacArthur (SAD); Montgomery (Velika Britanija); Roemel (Njemačka). Tamo gdje pravih i jakih osoba nije bilo, one su bile naprosto izmišljene uz pomoć moćnih medija. Međutim u modernim, današnjim vojnim organizacijama osoba ima relativno malu važnost. U vijetnamskom ratu generali koji su u njemu sudjelovali bili su, unatoč silnim nastojanjima da se postigne suprotno, takvi da ih se moglo brzo zaboraviti i bili

³⁰ Vidi: Galbraith, J.K. Anatomija moći, Zagreb, Stvarnost, 1983., str. 150-151

su brzo zaboravljeni. Slična je situacija s generalima koji su sudjelovali u afganistanskom ratu i "pustinjskoj oluji". Razlog tome se može pronaći u činjenici što civilne vlasti u ratu nastoje da se generali ne afirmiraju previše te ne zadobiju velike simpatije naroda, jer tada nakon rata mogu doći na vlast putem izbora. Takav je slučaj bio u nekim zemljama nakon drugog svjetskog rata, primjerice, u SAD³¹ i Francuskoj. Oprez u tom smislu je opravdan, zbog primjera u kojima su generali dolazili na visoke civilne dužnosti legalnim putem (izbori ili imenovanja), pri čemu su i dalje ostajali vojnici zadržavajući niz stavova, poseban način mišljenja, gledanja i prosuđivanja o ljudima te sklonost promoviranja u politiku onih koji su se školovali u istoj školi kao i oni sami. Međutim, treba istaći kako je bilo i generala koji su imali osobine političara i koji su probleme rješavali više političkim nego vojnim sredstvima.

Mehanizmi nadzora vojske

Civilno-vojni odnosi rezultat su paradoksa: civili zbog straha od napada drugih država stvaraju vojsku koja će ih štititi, čime izazivaju novi strah od organizacije koju su stvorili. Zbog toga su civili suočeni na jednoj strani s potrebom da organiziraju vojsku zbog vanjske opasnosti, a na drugoj da ograniče njezino djelovanje u društvu i eliminiraju utjecaje na političke procese. To uvijek nije lako učiniti i prvenstveno ovisi o brojnim unutarnjim i međunarodnim čimbenicima koji utječu na pojedinu državu.

Važno je naglasiti da u situacijama kada je vanjsko nasilje transparentno, malo je onih u društvu koji postavljaju pitanje opasnosti od vojnog miješanja u političke procese. No, kada opasnost prođe ili se bitno smanji, pojačava se percepcija opasnosti od vojske za društvo. Takva opasnost latentna je prijetnja slobodi pojedinca i zajednice. Vojska uglavnom odgovara socijalnoj strukturi društva iz kojeg izrasta. Ukoliko je to drukčije, tada je veća opasnost za primjenu sile protiv građana u tom društvu. Model vojne organizacije koji najviše zadovoljava zahtjev da vojska bude usklađena sa socijalnom strukturom društva je opća vojna obveza. Međutim, sama vojna obveza nije garancija za učinkovit nadzor vojske. Postoje i drugačija mišljenja, kao na primjer, Samuela Huntingtona, koji smatra da politički nadzor vojske osigurava profesionalna vojska koja je hijerarhijski ustrojena s određenim stupnjem autonomije.³²

³¹ Prema ispitivanju javnog mnijenja u SAD-u početkom listopada 1995. godine veći bi broj Amerikanaca glasovao za bivšeg načelnika Združenog stožera oružanih snaga SAD-a generala Collina Powela nego za aktualnog predsjednika Billa Clintona.

³² Huntington P. S., *The Soldier and the State: The Theory and Politics of Civil-Military Relations*, Harvard University Press, Cambridge, 1957. str. 83-84.

Takva teza dvojbeno je za Morrisa Janowitza koji se slaže s time da hijerarhijski ustrojena vojska prihvaća civilni nadzor političara, ali je problem kako nadzirati političare koji nadziru vojsku? Prema njegovom mišljenju puno je važnije nadzirati civilna tijela koja nadziru vojsku putem društvenog nadzora. Dakle, ne radi se samo o civilnom nadzoru vojske, već on treba biti i demokratski. Demokratski (društveni) nadzor, koji se u demokratskim zemljama sve više koristi povezan je s visokim stupnjem demokracije, visokom razinom političke kulture i slobodom medija. Polazeći od toga, u političkom nadzoru vojske treba riješiti dva temeljna problema i uskladiti dvije proturječnosti koje iz njih proizlaze: (1) vojska mora biti dostatno jaka da obrani društvo od vanjske opasnosti i, (2) u provođenju svojih zadaća ne smije predstavljati prijetnju društvu kojeg štiti.³³ Unatoč vrlo opsežnom opusu autora i radova koji su uslijedili nakon Huntingtonova i Janowitzeva rada, može se konstatirati da ništa kapitalno novo nije otkriveno niti dodano teoriji civilno-vojnih odnosa i demokratskog nadzora oružanih snaga. Radilo se samo o modifikacijama, detaljnijim pojašnjenjima te preslaganju temeljnih teorijskih postavki.

U cilju ostvarivanja nacionalnih interesa u međunarodnoj zajednici, političari su uglavnom zainteresirani za jačanje vojske, jer uvjereni u snagu vojske, mogu se ponašati suvereno u međunarodnim odnosima. Njihovo ponašanje, ako se oslanja na vojnu moć, može ponekad voditi i sukobu s drugom državom, jer uvjereni u snagu vlastite vojske donose odluke o kojima inače ne bi niti razmišljali. Na drugoj strani takva vojska može crpiti više ekonomskih resursa, nego što društvo može izdvojiti, što zbog vanjsko-političkog angažiranja može dovesti do gospodarskog kolapsa države. Idealna vojska s obzirom na potrebe vanjske politike mora biti usklađena s gospodarskim mogućnostima društva i usmjerena isključivo prema vojnim zadaćama, stalno spremna za slučajeve prijetnji društvu i dovoljno jaka da se odupre svim pokušajima ugrožavanja od strane drugih država.

Pri tome se postavlja pitanje, kako jačati i razvijati vojsku, a da ona ne predstavlja prijetnju društvu kojeg treba štiti od vanjske opasnosti? To je pitanje na koje se uvijek iznova traže odgovori u svakoj državi, ovisno o konkretnim unutarnjim i vanjskopolitičkim uvjetima. U sadašnjim uvjetima, vezano za vojnu moć, pojavljuje se i novi problem u demokratskom nadzoru vojske. To je problem promjene glavnih zadaća vojske koja je dugo vremena bila isključivo usmjerena na primjenu fizičkog nasilja u obrani društva od vanjske opasnosti. Danas, kada se mogućnost od oružane agresije stalno smanjuje, vojske mnogih zemalja se smanjuju ili usmjeravaju prema izvršavanju drugih, četo puta civilnih,

³³ Janowitz M., *The Professional Soldier: A Social and Political Portrait*, Free Press, Glencoe Ill., 1960., str. 440.

humanitarnih zadaća. U širenju mirnodopskih zadaća vojske izvan tradicionalnih i onih koji se odnose na obuku, opremanje i razvoj, vojska sve više ulazi u društvene programe i procese, što može predstavljati prijetnju militarizacije društva.

Politička praksa demokratskih zemalja ukazuje na brojne mehanizme političkog nadzora vojske. Prosudbe vanjskih prijetnji društvu, uglavnom izrađuju vojnici, ali na političarima je da ih prihvate ili ne. Vojni stručnjaci i dužnosnici mogu tražiti određene vrste naoružanja za opremanje vojske, ali o njihovoj kupnji trebaju odlučivati političari. Vojnici mogu prikazivati neki događaj ili društvenu pojavu kao izravnu prijetnju nacionalnoj sigurnosti, ali samo političari trebaju odlučiti hoće li na to odgovoriti i na koji način. Iskustva demokratskih država ukazuju na potrebu da političari o vojnim pitanjima ne bi trebali odlučivati samo na temelju prijedloga iz vojske i vlastitog znanja o vojnim pitanjima, već bi trebali u prosudbama angažirati neovisne stručnjake. Način upravljanja nacionalnom sigurnošću i vojskom važan je mehanizam njihovog nadzora. Da u bi ostvarivanju demokratskog nadzora vojske način upravljanja nacionalnom sigurnošću i vojskom bio učinkovit potrebno je jačati ulogu parlamenta u odlučivanju o sigurnosnim i vojnim pitanjima i angažirati neovisne stručnjake u pripremanju odluka iz ovog područja.³⁴

Da bi politička zajednica spriječila bavljenje vojske politikom, političari ulaze na najvišoj državnoj razini u vojno područje. Tako vojska kao vrhovnog zapovjednika ima civila (predsjednika države ili nekog drugog civilnog dužnosnika), a civilna tijela (parlament i vlada) raspravljaju i odlučuju o bitnim pitanjima organizacije i razvoja vojske. U većini demokratskih država problem je u tome što ti mehanizmi funkcioniraju samo na najvišoj državnoj razini, a nedovoljno na nižim razinama, odnosno na razini na kojoj vojska izvršava zadaće koje su pred nju postavljene. Mehanizmi političkog nadzora vojske na najvišoj državnoj razini usmjereni su u tri smjera:

- prema ustavnom i zakonskom određivanju mjesta i uloge vojske u državi i društvu i njezinim zadaćama sa ciljem da joj se zapriječe putovi stjecanja političke moći. Pri tome važno je znati da zakonska ograničenja nisu zapreka jačanja političkog utjecaja vojske;

- prema civilnom nadzoru nad sredstvima koja se dodjeljuju vojsci putem nadzora financijskih sredstava i nabavke vojne opreme i naoružanja. Određivanje vojnog proračuna u predstavničkim tijelima demokratskih država, danas je najčešći način političkog nadzora vojske. Time politička vlast zadržava mogućnost utjecaja na razvoj oružanih snaga i određivanje zadaća. Problemi koji se mogu pojaviti u svezi s tim su odluke o smanjenju

³⁴ O parlamentarnom nadzoru na vojskom više vidi u: *Parlamentarni nadzor nad sigurnosnim sektorom – načela, mehanizmi i praksa*, Ženevski centar za demokratski nadzor nad oružanim snagama, Ženeva, 2003.

vojnog proračuna koje izazivaju negativne reakcije vojnih dužnosnika, odnosno odluke o povećanju vojnog proračuna, koje mogu izazvati negativne reakcije drugih društvenih struktura i građana,

- prema društvenom nadzoru nad vojskom koji podrazumijeva uključivanje javnosti, sigurnosno samoorganiziranje građana i istraživanje i raspravljanje o vojsci izvan državnih institucija.

Da bi se vojska mogla učinkovito nadzirati na operativnoj razini potrebno je:

- precizno regulirati posebne uvjete za prijem novih pripadnika vojske, posebno onih koji se profesionalno angažiraju, a vodeći računa da vojska odražava socijalnu, regionalnu, etničku i vjersku strukturu društva iz kojeg se popunjava;

- razviti obrazovni sustav kroz koji će vojnici stjecati znanja, sposobnosti i vještine potrebite za obavljanje zadaća koje im dodjeljuje politička zajednica koju štite;

- utvrditi jasne kriterije promocije i napredovanja vojnika koji jamče pravednost i eliminiraju pristranost te političku protekciju određenoj političkoj opciji lojalnih vojnika;

- osigurati dostatnu razinu socijalne sigurnosti vojnika i njihovih obitelji, a sukladno realnim mogućnostima društva.

U okviru civilno vojnih odnosa u demokratskim državama, najčešće metode političkog nadzora vojske su:

- ograničavanje zadaća vojsci;

- kontrola veličine vojske i njeno usklađivanje s prosudbama vanjskih ugroza;

- ograničavanje vojnog proračuna;

- ograničenja u političkom sustavu koja se odnose na sudjelovanje vojnika u političkim procesima (pripadnost političkim strankama i sindikatima u vojsci);

- izgradnja hijerarhijske strukture vojske, gdje je važno razgraničavanje nadležnosti između ministarstva obrane i glavnog stožera;

- uvođenje različitih društvenih i profesionalnih ograničenja za vojnike;

- kombiniranje profesionalizma i vojne obveze u popuni vojske.

Međunarodni odnosi zajedno s unutarnjim procesima u svakoj državi imaju isključivi utjecaj na organizaciju vojske i njezine odnose s društvom. Do završetka hladnog rata učinkovita nacionalna sigurnost podrazumijevala je masovne vojske s općom vojnom obvezom, velikom pričuvom i pripremama cjelokupnog društva za obranu i rat. Tadašnja nacionalna sigurnost podrazumijevala je uključivanje svih u obranu opstanka države. Pripreme za obranu, bile su pripreme za rat u kojem je važna bila samo pobjeda. U slučaju poraza država je gubila samostalnost. Drugi svjetski rat je pokazao da masovne vojske ne

moгу jamčiti sigurnost i učinkovitu obranu. Za to je bilo potrebna tehnička modernizacija vojske, koja je doživjela neslućeni razvoj za vrijeme hladnog rata. I sigurnosno okruženje na početku 21. stoljeća traži bitne prilagodbe vojne organizacije. Vojska se sve više profesionalizira, priprema za međunarodnu suradnju i djelovanje u mirovnim operacijama u kojima pored tradicionalnih zadaća, sve češće izvršava i policijske zadaće. To uvjetuje i potrebu pronalaženja odgovarajućih mehanizama političkog nadzora vojske, ne samo na nacionalnim, nego i na međunarodnoj razini.

4.4.3. Uloga vojske u diktaturama

Nijedan režim ne održava se na vlasti zahvaljujući samo političkom legitimitetu ili učinkovitom upravljanju. U temeljima svih sustava vladavine, u manjoj ili većoj mjeri, nalazi se primjena moći prinude preko institucija vojske i policije. Slabljenje demokratskog, civilnog nadzora predstavničkih tijela vlasti nad vojnom organizacijom, ovisno o društvenim uvjetima, dovodilo je do određenog oblika diktature kao modela političkog sustava.³⁵ Prerastanjem liberalnog kapitalizma u monopolistički i državni došlo se do situacije u kojoj su se uvećali moć i utjecaj države. U kritičnim situacijama društvenog razvoja vladajuće strukture u znatnom broju razvijenih zemalja napuštale su demokratske forme političke organizacije i konstituirale neki od oblika autokratske vladavine. S druge strane, nastankom država na ogromnom prostranstvu nekadašnjih kolonijalnih posjeda u Aziji, Africi i Latinskoj Americi, izuzetno je naglašena uloga države u društvenom, gospodarskom i političkom razvoju. U sklopu krupnih društvenih promjena u prošlom stoljeću, uloga države i vojne organizacije je bila bitno izražena.

Proces ugradnje načela organiziranja vojske i njoj odgovarajućeg sustava vrijednosti u političku, gospodarsku, kulturnu i druge oblasti društvenog sustava, izražava se u nizu formi i uz različite stupnjeve intenzivnosti, a završava konstituiranjem određenog oblika diktature, od kojih je svakako najpoznatija vojna diktatura. U diktaturi kao obliku političkog sustava dolazi do izravne ili posredne prevlasti vojske u političkom sustavu.

Glavni čimbenik konstituiranja diktature je moćna politička stranka koja je uspostavila nadzor nad državnim aparatom i vojskom. Međutim, čimbenik diktature mogu biti i vojnici ako su samostalno preuzeli vlast. U određenim društvenim i političkim uvjetima vojna organizacija se, u manjem ili većem stupnju, oslobađa nadzora demokratskih političkih

³⁵ Diktatura je oblik vladavine u kojoj jedna osoba ima apsolutnu vlast i sinonim je za autokraciju. Pojam se prvobitno povezivao s neograničenim ovlastima u izvanrednim situacijama koje je imao vrhovni magistrat u ranoj Rimskoj republici. U suvremenom značenju pojma, za diktatore se smatra da su iznad zakona i da nisu ustavno ograničeni. U uspostavljanju diktatura, potpora vojske ili njenih dijelova, ima presudnu ulogu.

institucija i djeluje kao samostalna politička snaga, vršeći cjelovitu ili djelomičnu penetraciju njoj karakterističnih načela organiziranja te sustava vrijednosti u politički sustav i druge sfere društvenog života. Diktatura kao oblik političkog sustava povezana je s povećavanjem političke moći i političkog utjecaja vojske, odnosno njenog časničkog zbora. Politička povijest Njemačke u tijeku prvog svjetskog rata, te za vladavine Adolfa Hitlera, politička povijest Japana između dva svjetska rata, politička povijest bivšeg SSSR-a, procesi dekolonizacije i suvremena politička obilježja društvenih sustava niza zemalja Azije, Afrike i Latinske Amerike predstavljaju primjere diktature kao modela političkog sustava. Od svih modela diktatura, tri su obilježila 20. stoljeće s tragičnim posljedicama. To su vojna, fašistička i komunistička diktatura, koje su, kako smatra Zbigniew Brzezinski, izazvale nezapamćene dimenzije krvoprolića ovog stoljeća koje se može nazvati i stoljeće "megaumiranja"³⁶

Fašistička diktatura

Za izučavanje fašističke diktature, najčešće se koristi Njemačka za vrijeme Adolfa Hitlera, koja se komparira s Italijom i Japanom između Prvog i Drugog svjetskog rata. Utemeljenje fašističke diktature u Njemačkoj mnogi autori pronalaze još u 19. stoljeću i ulozi vojske u njemačkom društvu. Neki, uzroke fašističke diktature u Njemačkoj, vide i u vojnom porazu Njemačke u Prvom svjetskom ratu, koji samo privremeno omogućava zamjenu diktature republikom.³⁷

Njemački glavni stožer je u tijeku Prvog svjetskog rata postupno jačao svoju moć, koja je u posljednjim godinama rata kulminirala u diktaturi Hindenburga i Ludendorfa. Moć i utjecaj vojnih zapovjednika protezali su se na sve pore unutarnje i vanjske politike. Gospodarski odjel glavnog stožera nadzirao je proizvodnju hrane, streljiva i naoružanja, a također i rad te radne odnose u tim granama proizvodnje. Suprotstavljajući se ideji Klausewita, prema kojoj vojska treba biti podčinjena politici, Ludendorf se zalagao za supremaciju vojske nad politikom.³⁸ Nakon vojnog poraza Njemačke 1918. godine počelo se razmišljati o parlamentarizmu koji je zvanično proglašen Vajmarskim ustavom 1919. godine. Prvi republikanski koraci Njemačke odvijali su se u klimi straha od proleterske revolucije. Ovaj strah, posebno viših slojeva društva i dosta autonomne vojske, još je više rastakao temelje

³⁶ Brzezinski, Z. *Izvan kontrole - globalna previranja uoči 21. stoljeća*, Zagreb, Otvoreno sveučilište, 1994., str. 7.

³⁷ Kuljić, T. *Fašizam*, Beograd, Nolit, 1985., str. 77.

³⁸ Vidi: Kučuk, E. *Militarizam*, Beograd, Rad, 1977., str. 129.

mlade republike, usmjeravajući antikomunizam u antirepublikanizam.³⁹ To je Njemačku, uz sve lošiju socijalnu situaciju vodilo ponovo prema diktaturi, ovaj put fašističkoj.

Za razliku od Weimarske Republike, fašistička diktatura se nije odlikovala ni političkom moći vojske, niti odsustvom civilnog, političkog nadzora nad njom. Naprotiv, Hitler je poduzeo izuzetne mjere kako bi razorio djelatni časnički zbor koji su stvorili Scharnhorst, Gneisenau, Moltke i Schlieffen. To je bio osnovni cilj njegovih reformi vojnog ustroja koje su završene eliminacijom časničkog zbora kao autonomne skupine. Država je u Njemačkoj postupno počela gubiti funkciju institucionalne jezgre sustava, dok je nacionalsocijalistička stranka preuzimala nadležnosti uprave i postajala ustanova koja regulira sustav.⁴⁰ Hitler nije bio protiv vojne organizacije kao takve. Naprotiv, u nastojanjima da maksimalno ograniči moć i utjecaj djelatnog časničkog zbora, on stvara posebne vojne formacije koje su nezavisne od normalnog lanca zapovijedanja.⁴¹ Hitler nije želio eliminirati časnički zbor kao takav, već njega kao samostalnu političku skupinu, prožeti nacističkom ideologijom i tako vezati za svoju politiku. To je radio na razne načine. Uložio je značajne napore kako bi se promidžbom, prijetnjama i podmićivanjem pridobili visoki vojni zapovjednici za nacističku ideologiju i politiku. Vrlo brzo je unapređivao nacistički orijentirane časnike u više činove, a umirovio časnike koji su bili naklonjeni profesionalnim pogledima. U vojnu organizaciju je uveo časnike koji su imali posebni lanac zapovijedanja neovisan o redovnoj vojnoj hijerarhiji. Maksimalno ograničavajući političku moć i utjecaj vojske, Hitler nije samo isključio časnike iz odlučivanja o vanjskoj i unutarnjoj politici, već ih je onemogućavao u donošenju i isključivo vojnih odluka.

Hitleru je bila potrebna jaka i poslušna vojna organizacija kao instrument fizičkog nasilja pomoću kojeg će provoditi svoju politiku te kao socijalni uzor i model prema kojem će strukturirati cjelokupan život njemačkog društva. Na političkom planu eliminirao je svaki oblik demokratskih institucija i u svojoj osobi ujedinio najviše vojne i političke funkcije, zbog čega se bez obzira na faktički položaj vojske može govoriti i o određenoj vrsti vojne diktature.

Fašistička diktatura kao oblik političkog sustava Njemačke nije se izrazila samo na političkom planu. Ona se proširivala na sve sfere društvenog života. Njemačka je industrija, primjerice, pred drugi svjetski rat bila pod neposrednim nadzorom države i u službi njenih vojnih potreba. Država joj je određivala pravac kretanja, strukturu proizvodnje, organizaciju

³⁹ Kuljić, T. *Fašizam*, Beograd, Nolit, 1987., str. 77.

⁴⁰ Vidi: Isto, str. 136.

⁴¹ Tako je Treći Reich imao tri vojne formacije: regularnu vojsku, Himlerove SS - trupe i Goeringove Luftwafe - postrojbe.

rada i nadnice. Svaki radnik je morao biti registriran na isti način kao da je u vojsci. Individualne ambicije i interesi bili su podređeni državnim interesima, koji su zahtijevali redukciju mijenjanja zaposlenja i pomicanja u strukturi proizvodnje na najmanju moguću mjeru. Sveučilišta, škole i sredstva javnog komuniciranja stavljani su pod neposredni nadzor države i njene vojne organizacije.⁴² Nacistički totalitarizam djelomično je funkcionirao zahvaljujući nestanku razlike između vojnih i građanskih institucija, što je dovelo do militarizacije političkog života. Međutim, slučaj nacističke Njemačke pokazuje da militarizam⁴³ ne treba poistovjećivati sa stavljanjem interesa vojske na prvo mjesto i dominacijom nad političkom vlašću. U određenoj mjeri, njemački militarizam do kraja Drugog svjetskog rata bio je sredstvo za podčinjavanje vojske i njeno pretvaranje u instrument za ostvarivanje nacističkih ideoloških ciljeva.⁴⁴ Zbog toga je ovakav model upravljanja društvom, omogućio da se počine strašni zločini prema političkim neistomišljenicima, i pripadnicima drugih naroda i rasa, koji su prema rasnim zakonima smatrani manje vrijednim.

Drugi model fašističke diktature u kojem je vojna organizacija imala autonomiju u sklopu političkog sustava je Japan između dva svjetska rata. Najvišu vlast u Japanu toga vremena je obnašao car koji je osigurao oružanim snagama posebno mjesto u društvu. Vojska je imala odlučujuću ulogu u rješavanju svih krupnih problema unutarne i vanjske politike. Načelnici Glavnog stožera i Stožera ratne mornarice su imali pravo na izravan kontakt s carem koji je bio vrhovni zapovjednik oružanih snaga, a čija je uloga, međutim, uglavnom bila formalna. U njegovo ime politiku, kako vojnu tako i civilnu, određivao je Vrhovni ratni savjet u koji su ulazili ministri vojske i mornarice, načelnici Glavnog stožera i Stožera ratne mornarice, svi feldmaršali i admirali, kao i pojedini viši časnici koje je pozivao car kao predsjedavajući. Naime, prema Ustavu iz 1889. Vrhovni vojni savjet na čelu s carem imao je vrlo veliku moć i vlast u odnosu na vojne aktivnosti, ali i na civilnu sferu. On je određivao organizaciju vojnih snaga, njihovo mirnodopsko stanje, objavljivao rat, zaključivao mir i međunarodne ugovore.

Ustavom je stvorena osnova neposrednog komuniciranja između najviših vojnih časnika i cara. Naime, ministar rata, ministar mornarice, zapovijedajući generali i časnici nisu se obraćali caru preko prvog ministra već neposredno. S druge strane, on je također neposredno

⁴² Isto, str. 153-154.

⁴³ Militarizam prvenstveno znači ostvarivanje ciljeva uporabom vojske. Međutim pod militarizmom se podrazumijeva i kulturološka ili ideološka pojava u kojoj vojni prioriteti, ideali i vrijednosti prožimaju čitavo društvo. To može značiti da se veliča vojska, povećano osijeća domoljublje, rat zagovara kao legitimno političko sredstvo što potiče herojstvo i samožrtvovanje.

⁴⁴ Heywood Andrew, *Politika*, CLIO, Beograd, 2004., str. 699-700

zapovijedao vojskom. Prvom ministru i kabinetu, dakle, civilnoj vladi nije bilo omogućeno davati savjete caru o vojnim i pomorskim operacijama, strategiji, unutarnjoj organizaciji, obuci i stezi u oružanim snagama. Pored toga, moć civila je bila ograničena i zabranom postavljanja civilnih osoba na položaje ministra rata i mornarice. Do kraja 19. stoljeća to je bio običaj, a u 20. stoljeću to je i sankcionirano zakonom.⁴⁵

Japanska vlada je formalno i faktički bila podijeljena na vojni i civilni dio. Međutim, civili nisu mogli imati nikakav utjecaj na vojnu sferu i poslove, dok su generali i admirali vrlo lako proširivali svoj utjecaj na civilno političko područje. Ne samo što se japanska vojska mogla lako osloboditi političkog nadzora parlamenta i vlade, već je ona u najvišem stupnju i formalno bila oslobođena nadzora političkih institucija. Prema tome, sama institucionalna struktura japanskog političkog sustava omogućila je dominaciju vojske nad civilnim političkim institucijama. Ministar rata je mogao presudno utjecati na usvajanje bilo kojeg zakona ili mjera vlade. To je postizao podnošenjem ostavke ili njenom prijetnjom. Naime, kabinet je morao imati ministre rata i mornarice. Kako su samo časnici mogli zauzimati ove položaje, svaka grana oružanih snaga mogla je srušiti kabinet ostavkom svog predstavnika u njemu ili je, pak, mogla spriječiti formiranje novog kabineta dok se ne udovolji njegovom zahtjevu. Vojni dužnosnici, imali su ovlast određivati mirnodopsku veličinu oružanih snaga. Vojni proračun je odobravao Parlament, ali ako on iz bilo kojih razloga to ne bi učinio, prošlogodišnji proračun bi bio automatski usvojen. Na taj način je i parlament bio onemogućen da i u najmanjoj mogućoj mjeri vrši nadzor vojske i obrambenog sustava.

Moć i utjecaj vojske širili su se kako u vanjskoj, tako i u unutarnjoj politici. Dvojna vlada nužno je stvarala dvojnu diplomaciju. Tako su, primjerice, u mandžurijskoj krizi 1931. godine vojni zapovjednici, koje je podržavalo vojno vodstvo u Tokiju, djelovali suprotno nastojanjima ministra vanjskih poslova. Japanske snage su upale u Mandžuriju unatoč protivljenju ministra vanjskih poslova i Vlade. Vojni zapovjednici su smatrali da je opasno prepustiti nacionalnu diplomaciju ministru vanjskih poslova, budući je za to bila sposobna "samo vojska".⁴⁶

Japanska vojska nije bila pripremana samo za vojnu aktivnost, već i za usmjeravanje gospodarskog, političkog i kulturnog života. Časnici su u ranim fazama uspostave vojne diktature imali vrlo značajnu ulogu u stvaranju novog zakonodavstva, uspostavi obrazovnog sustava i organizaciji državne uprave. Časnici su tijekom cijelog razdoblja do 1945. godine

⁴⁵ Vidi: Kučuk, E. Militarizam, Beograd, Rad, 1977., str. 129-130.

⁴⁶ Miljanić, G. Vojna istorija, Beograd, VIZ, 1980., str. 128.

držali niz ne vojnih položaja u državnoj upravi, tako da je vojnik-političar bilo više pravilo nego izuzetak. Slijedeći tu tradiciju Ministarstvo rata je u tijeku 1930. godine razvilo filozofiju društvenog i političkog razvitka. Ono se otvoreno izjasnilo protiv autonomnih poduzeća, favorizirajući strogi državni nadzor cjelokupnog gospodarskog života. Mnoge ideje ovog plana dobile su zakonsku snagu 1938. godine. Od 1935. vojska neposredno preuzima odgovornost za obrazovanje i odgoj mladeži te pod svoj nadzor stavlja škole i fakultete. Ona razvija široku izdavačku djelatnost i preuzima određeni stupanj nadzora gotovo svih područja života. Militarizacija na japanski način omogućila je pokretanje i vođenje rata na velikom prostoru Azije. Početni uspjesi i narasle ambicije, samo su pothranjivale militaristički duh, zbog kojeg japansko ratno vodstvo nije priznalo realnost novog odnosa snaga, uspostavljenog na kraju Drugog svjetskog rata, sve dok japanski teritorij nije bio napadnut i nuklearnim oružjem.

Komunistička diktatura

Komunistička diktatura je kao politički sustav nastala u 20. stoljeću u određenom broju zemalja, koje su ili provele socijalističku revoluciju, ili su pomoću drugih komunističkih zemalja ustrojile socijalističko društveno uređenje. Osnovne postavke ovog modela političkog sustava uglavnom su preuzete iz skupštinskog sustava zemalja Zapada, ali su temeljito transformirane i prilagođene "diktaturi proletarijata" i "vlasti radničke klase". Prvi puta ovakav model političkog sustava stvoren je u Sovjetskoj Rusiji nakon Oktobarske revolucije 1917. godine. Iako su joj mnogi predviđali brzu propast⁴⁷ komunistička diktatura u Rusiji održala se dugi niz godina, te je poslužila kao uzor za izgradnju političkih sustava većine bivših socijalističkih zemalja između kojih i bivše SFRJ.

Za razliku od američke ili švicarske federacije, koje su nastale udruživanjem, odnosno povezivanjem do tada posebnih državno-pravnih subjekata, sovjetska federacija je nastala transformacijom unitarne države monarhističkog tipa. To se bitno odrazilo na raspored političke moći između federalnog središta i federalnih jedinica, kao i na ustrojstvo upravljanja u političkom sustavu i sustavu obrane.

Najviša tijela državne vlasti predstavljali su sovjeti. "Narod" - kaže se u Ustavu bivšeg SSSR-a "ostvaruje državnu vlast preko sovjeta narodnih deputata, koji predstavljaju političku osnovu SSSR".⁴⁸ Sva državna tijela nalazila su se pod nadzorom sovjeta narodnih deputata i

⁴⁷ "The New York Times" je samo u prve dvije godine sovjetskog sistema oko stotinu puta predviđao njegov krah. Prema: Filene, P. *Americans and the Soviet Experiment*, Cambridge, Mass, 1967., str. 59.

⁴⁸ Kerimov, D.A. i dr. *Socialno-ekonomičeskaja rol socijalističkog gosudarstva*, Moskva, 1978., str. 55.

njima su bili odgovorni.⁴⁹ U nadležnost sovjeta bilo je upravljanje, neposredno ili preko tijela koje oni formiraju, svim državnim funkcijama, gospodarstvom, socijalnom i kulturnom djelatnošću.⁵⁰ Sovjeti su se organizirali na svim državnim razinama.

Najviše tijelo državne vlasti bivšeg SSSR-a je bio Vrhovni sovjet.⁵¹ Njegova funkcija odnosno ovlasti bile su regulirane Ustavom na dva načina. Prvo, bio je ovlašten odlučivati o svim pitanjima koja su Ustavom stavljena u nadležnost Federacije. I drugo, bio je nadležan za pitanja taksativno nabrojena Ustavom, kao što su: donošenje i izmjene Ustava SSSR-a i saveznih zakona, usvajanje državnih planova i proračuna, te izvješća o njihovom izvršavanju, formiranje državnih tijela i nadzor njihovog rada.⁵² Vrhovni sovjet su činila dva doma: Savezni sovjet i Sovjet nacionalnosti. Oba doma su brojala po 750 deputata. Savezni sovjet predstavljao je opće interese i njegovi deputati su birani u izbornim jedinicama koje su imale isti broj stanovnika (približno 350.000). Sovjet nacionalnosti predstavljao je posebne interese određenih nacionalnih zajednica, a birao se prema pravilu: 32 deputata iz svake savezne republike, 5 deputata iz svake autonomne oblasti i jedan deputat iz svakog autonomnog okruga. Deputati oba doma birali su se na općim i neposrednim izborima tajnim glasovanjem na pet godina. Komunistička partija imala je odlučujuću ulogu u predlaganju kandidata za izbore i organiziranju izbornog procesa, čime su ovi izbori bili lišavani svakog demokratskog legitimiteta.

Vrhovni sovjet se godišnje redovno sastajao dva puta, kada je u prosjeku donosio desetak zakonskih akata. Razlog tome je bilo prenošenje zakonodavne nadležnosti na Prezidijum Vrhovnog sovjeta i Ministarski savjet. Brojnost i povremeno funkcioniranje Vrhovnog sovjeta, utjecali su na njegovu ograničenu ulogu u upravljanju državom te na prenošenje političke moći na druga brojčano manja i operativnija tijela koja se nisu birala na neposrednim izborima. Vrhovni sovjet uglavnom je bio pretvoren u transmisiju državnih i partijskih tijela. Oba doma Vrhovnog sovjeta su dio svojih nadležnosti prenijeli i na 16 stalnih komisija koje su brojale po 35 članova (deputata). Među ovim komisijama nalazila se i komisija za obranu. One su obvezno raspravljale o svim pitanjima koja su se upućivala na odlučivanje Vrhovnom sovjetu.

Vrhovni sovjet je formirao Prezidij kao svoje operativno tijelo, koje je djelovalo između dva zasjedanja. U njegov sastav su birani predsjednik, prvi zamjenik predsjednika, 15 zamjenika predsjednika (koji su bili i predsjednici prezidija vrhovnih sovjeta saveznih

⁴⁹ Ustav SSSR-a iz 1977. godine, članak 2.

⁵⁰ Ustav SSSR-a iz 1977. godine, članak 94.

⁵¹ Vrhovni sovjet SSSR u stvari je predstavljao federalnu skupštinu.

⁵² Ustav SSSR-a iz 1977. godine članak 108. stav 3.

republika), tajnik i još 21 član. Do uvođenja predsjedničkog sustava Prezidij je imao funkciju šefa države i bio izuzetno značajno političko tijelo⁵³.

Slijedeće hijerarhijski niže tijelo u organizaciji vlasti je bio Ministarski savjet - Vlada kao najviše izvršno i naredbodavno tijelo državne vlasti bivšeg SSSR-a.⁵⁴ Za svoj rad Ministarski savjet je odgovarao Vrhovnom Sovjetu i njegovom Prezidiju, a obzirom da je sjednice često održavao sa CK KPSS-om i Komunističkoj partiji. Ministarski savjet je imao svoj Prezidij, kao operativno tijelo koje je brojalo 14 članova. On je djelovao kontinuirano i predstavljao u osnovi ono što i Kabinet u britanskom parlamentarnom sustavu.

Ovako prikazana hijerarhija najvažnijih tijela vlasti u bivšem SSSR-u bila je formalna. Stvarna hijerarhija, obzirom na utjecaj u upravljanju u političkom sustavu i sustavu obrane, bila je potpuno obrnuta. U praksi upravljanja, od državnih tijela najveći je značaj imao Prezidij Ministarskog savjeta, zatim Ministarski savjet, te Prezidij Vrhovnog sovjeta, a tek na kraju Vrhovni sovjet. Razlog tome je prvenstveno bio, pored velikog broja članova pojedinih tijela, lakše ostvarivanje utjecaja na manja (operativnija) tijela od strane Komunističke partije. Ako se prihvate ocjene većine teoretičara sovjetskog političkog sustava da je Prezidij Ministarskog savjeta bio najutjecajnije državno tijelo, njegova usporedba s najvišim partijskim tijelima postavlja ga u drugorazredni položaj.

Raščlamba sovjetskog političkog sustava pokazuje kako je osnovna politička snaga i subjekt upravljanja u političkom i sustavu obrane bila Komunistička partija, čija je vodeća uloga bila regulirana i u Ustavu: "Vodeća i usmjeravajuća snaga sovjetskog društva, jezgro njegovog političkog sustava, državnih i društvenih organizacija jest Komunistička partija Sovjetskog Saveza. KPSS postoji radi naroda i služi narodu ... Komunistička partija određuje generalnu perspektivu razvoja društva, pravce unutarnje i vanjske politike SSSR..."⁵⁵ Polazeći od ovakvog određenja Komunističke partije, možemo zaključiti da je država u odnosu na nju imala instrumentalnu ulogu. Država, a u okviru nje vojska je bila u stvari instrument ostvarivanja partijske politike.

Raščlamba civilnih državnih tijela pokazuje da se u njima nije nalazio velik broj vojnika, kao što je to bilo i u drugim komunističkim diktaturama. Može se zaključiti kako vojnici nisu imali veći utjecaj na upravljanje u političkom sustavu SSSR-a. Međutim, masovno prisustvo

⁵³ Na politički značaj Prezidijuma utjecala je i činjenica što u njegov sastav od 1979. godine pored generalnog sekretara partije, koji je bio i predsjednik Prezidija (1984. razdvojene su funkcije generalnog sekretara KP i predsjednika Prezidija) ulazi i sedam drugih članova ili kandidata za članove politburoa CK KPSS.

⁵⁴ Ministarski savjet je brojao 109 članova, a sastojao se od: predsjednika, prvog zamjenika, 12 zamjenika, 62 ministra, 14 predsjednika državnih komiteta, 3 rukovoditelja agencija Ministarskog savjeta, jednog administratora i 15 predsjednika ministarskog savjeta saveznih republika.

⁵⁵ Ustav SSSR-a iz 1977. godine, članak 6.

vojnika u partijskim tijelima na svim, a posebno na saveznoj razini, ukazuje na veliki utjecaj vojnika na državnu politiku.⁵⁶ Može se čak govoriti o simbiozi časnika i profesionalnih partijskih kadrova u ostvarivanju upravljanja društvom.

Obzirom da se na vrhu partijske piramide nalazio Generalni sekretar KPSS, on je u stvari neformalno posjedovao i najveću političku moć. Ostvarivao je upravljanje u političkom sustavu i upravljanje snagama obrane. Uvođenjem predsjedničkog sustava, njegova neformalna moć samo je dobila ustavnu formu. On je u vršenju vlasti imao na neograničenom raspolaganju ogromni partijski i državni aparat u kojem su oružane snage brojale čak oko 5.000.000 vojnika.

Svoj utjecaj na rad državnih tijela Komunistička partija je ostvarivala kroz različite forme: održavanjem zajedničkih sjednica, vođenjem kadrovske politike, sjedinjavanjem najznačajnijih državnih i partijskih funkcija, formiranjem partijskih organizacija u predstavničkim i državnim tijelima (uključujući vojsku i policiju) te provođenjem partijskog nadzora preko Komiteta partijskog nadzora.

Glavno obilježje komunističke diktature bilo je to što je dovela do velike koncentracije vlasti u jednom središtu, koje formalno nije bilo najviše tijelo državne vlasti. Stvarno upravljanje vršila je Komunistička partija koja je bila na vlasti. Pored članova komunističke partije, za ostvarivanje upravljanja u političkom sustavu bio je stvoren i određeni profesionalni partijski aparat. Pored uglavnom izvorno karizmatičkog karaktera ili bar karizmatičke pretenzije u svom djelovanju, Komunistička partija se u vršenju vlasti čvrsto oslanjala na vojnu organizaciju koju je iznova formirala prilikom osvajanja vlasti. U ostvarivanju postavljenih "viših" ciljeva, Komunistička partija je brzo nakon osvajanja vlasti gubila vezu sa stvarnim težnjama i interesima svoje političke baze te postajala formom za zadovoljavanje posebnih interesa partijske birokracije. Primjer bivšeg SSSR-a pokazuje da je komunistička diktatura bila u stanju do savršenstva izgraditi institucije prisile, vojsku i policiju. To joj je omogućilo, ne samo vođenje ekspanzionističke politike, nego i provođenje represije nad vlastitim građanima koji su se na bilo koji način protivili režimu. Rezultat su bila masovna preseljavanja nepoćudnog stanovništva, logori i smaknuća.⁵⁷

⁵⁶ Vidi Šabardin, P.M. *Armija v sovremenoj političeskoj borbe*, Moskva, Akademija nauk SSSR, 1988., str. 174-185.

⁵⁷ Prema određenim procjenama komunistički režim je samo 1937. i 1938. strijeljao 1.000.000 ljudi, a još 2.000.000 umrlo je u logorima. Nekoliko milijuna umrlo je tijekom kolektivizacije. Prema: Brzezinski Z., *Izvan kontrole – globalna previranja uoči 21. stoljeća*, Otvoreno sveučilište, Zagreb, 1994., str. 10.

Vojna diktatura

Nakon drugog svjetskog rata na širokom prostoru Azije, Afrike i Latinske Amerike vojska je postala važna, a često i odlučujuća politička snaga. Proces dekolonizacije Azije i Afrike u 20., te Latinske Amerike u 19. stoljeću, bio je usko povezan s utjecajnom ulogom vojske kao samostalne političke snage u političkim odnosima i kretanjima. Vojska je izražavala svoje političko djelovanje kao jedinstvena politička snaga ili je, pak, izdiferencirana na niz vojno-političkih frakcija koje se bore za političku vlast smjenjujući se u upravljanju državom. Ponekad je politički život u vojnoj diktaturi kao političkom sustavu godinama obilježen borbom za vlast raznih političkih frakcija koje preuzimaju vlast, da bi je nakon nekoliko mjeseci napustile pod pritiskom neke druge vojno - političke grupacije.

Čest je slučaj da se vojno-političke frakcije ujedinjuju u borbi za osvajanje političke vlasti, a kada je osvoje na vlast dolazi jedna vojna oligarhija u kojoj su proporcionalno zastupljene sve frakcije ili rodovi vojske. Latinska Amerika pruža niz primjera te vrste. U svim ovim procesima vrlo je različita uloga pojedinih socijalnih skupina vojnog ustrojstva. Naime, u nekim slučajevima jasne ciljeve i aspiracije u politici izražava vrlo uski krug časnika ili, pak, časnika koji zauzimaju položaje u gornjim ešalonima vojne organizacije, dok su niže organizacijsko-funkcionalne skupine njihovo slijepo oruđe. U drugim slučajevima kao, primjerice, svojevremeno u Portugalu i Etiopiji intenzivnom politizacijom bili su obuhvaćeni svi slojevi vojnog ustroja koji su brutalno obračunavali sa svojim neistomišljenicima dovodeći do velikih emigracija stanovništva.⁵⁸ Dosadašnja iskustva, posebno u Africi, pokazuju da vojne diktature, pored što guše demokraciju, negativno utječu i na demografsko stanje u zemlji.

U svom političkom ponašanju vojska djeluje uglavnom prema vojno-taktičkim principima. Stoga su iznenađenje, brzina akcije, unaprijed planirana koncentracija snaga i izbor ciljeva, osnovna načela njenog djelovanja u političkim procesima u državama s vojnom diktaturom. Intervenirajući u politički život, vojska obično nastupa s pozivom na "nacionalni interes", "nacionalnu čast" čiji je ona čuvar, optužujući političke institucije i vođe za korupciju, neučinkovitost u poduzimanju mjera pred vanjskom opasnošću, loše upravljanje državnim poslovima i tome slično. U ovisnosti od njenih trenutnih ili trajnijih političkih aspiracija ona istupa s različitim, u manjem ili većem stupnju razvijenim političkim

⁵⁸ Tako je, primjerice, iz Portugala tijekom 1953. godine emigriralo 49.792 pojedinca, 1954. - 51.092, 1955. - 41.031, 1956. - 38.958, 1957. - 44.111 i 1958 - 45.752., prema: Situation et problemes de l'economie des pays membres et associes de l' OECE, Portugal, Organisation Europeenne de Cooperation Economique, Paris, 1960., Izvor prema: Obradović, D. *Razlike između fašističkih i vojnih diktatura u kapitalističim zemljama Evrope*, Ideje, 1, (1988.), str. 98.

zahtjevima. Oni se kreću od profesionalno-vojnih do cjelovitih političkih programa razvoja cijele društvene zajednice. Konkretnije, vojska djeluje s namjerom realizacije nekih svojih posebnih staleških interesa ili, pak, s namjerom obnove “pravog duha” postojećeg ustava koji su zlorabili “korumpirani političari”. S druge strane, ona ruši postojeće političke institucije, započinje duboke društvene i političke promjene te proklamira programe širokih društvenih preobražaja.

Nezavisno od toga je li riječ o progresivnim ili reakcionarnim pojavnim oblicima vojne intervencije u politici ili vojne diktature, njihovo zajedničko obilježje je strukturiranje političkog sustava i društva kao cjeline (u većem ili manjem stupnju) prema načelima koji su imanentni državnom vojnom te obrambenom ustrojstvu. To se obično izražava u dva oblika.

Prvi oblik strukturiranja političkog sustava i društva je na način *neposredne vojne vladavine*, koja se manifestira u cjelovitoj ili vrlo izraženoj negaciji demokratskih političkih institucija. Ona može imati trajniji karakter ili, pak, biti prijelazno rješenje čiji je cilj reorganizacija civilnih političkih institucija koje su se pokazale neučinkovitim, ili se takvima smatraju u upravljanju općim društvenim poslovima.⁵⁹ Oblici neposredne vojne vladavine mogu biti različiti, ovisno o broju vojnih osoba koje drže vrhovnu vlast, odnosa vojnih osoba i civila u institucijama vrhovne vlasti, te odnosa vojnog režima prema političkim strankama. U ovisnosti o broju vojnih osoba koje imaju efektivnu političku vlast, možemo razlikovati osobne vojne diktature, gdje jedna vojna osoba drži svu vlast⁶⁰ i kolektivne vojne diktature, gdje jedna vojna oligarhija drži političku vlast.⁶¹ S druge strane, vojna hunta može vladati sama ili se oslanjati na civilne stručnjake i političare.⁶² Može se desiti da vojna hunta skine odore i obuče civilna odijela. Tada se obično jedan od njenih članova “demokratski” bira za predsjednika kao jedini kandidat. Primjeri iz Latinske Amerike i suvremene Grčke najbolje ilustriraju ovaj slučaj.

Neposredna vojna vladavina je, u pravilu, povezana s ukidanjem političkih stranaka kao u Brazilu 1964. ili Burmi 1962. godine. Međutim, to ne mora uvijek biti slučaj. Političke stranke, naime, mogu biti uključene u sustav vojne vlasti. U tom slučaju režim se obično

⁵⁹ Konkretni oblici neposredne vojne vladavine su “direktorat” Prima de Riveru u Španjolskoj 1923. - 1925., vojni režimi u Argentini 1943. - 1945. i Venecueli 1948., režim generala Abuda u Sudanu, generala Kasema u Iraku, vojni režim u Južnoj Koreji od državnog udara 1961., vladavina generala Gursela 1960. - 1961. u Turskoj, zatim vojni režimi u Gvatemali od 1954. do danas, Burmi od 1962. do 1974., Etiopiji poslije svrgavanja cara Haila Selasija, režimi generala Ankraha i pukovnika Ačepnoga u Gani, generala Pinocheta u Čileu i drugi.

⁶⁰ Kao, primjerice, u doba militarizma Caudilla u Latinskoj Americi.

⁶¹ Kao, primjerice, u Brazilu od 1964. i Argentini od 1966. do dolaska Juana Perona za predsjednika.

⁶² Primjeri za prvi slučaj su vojni režimi u Argentini 1943. - 1945. i Pakistanu za vrijeme Ajuba i Hahje Kana, u Čileu i Etiopiji, a za drugi vladavina Gursela u Turskoj 1960. - 1961., te vojni režimi u Sudanu za vrijeme generala Abuda i pukovnika El Nimeirija i u Libiji danas.

oslanja na dva stupa, vojsku i jednu političku stranku, a vladajuća oligarhija ili diktator je na vrhu vojne i stranačke hijerarhije. Rumunjska pred drugi svjetski rat, diktatura Juana Perona u Argentini i Frankov režim u Španjolskoj su primjeri ovakvog modela vojne diktature. S druge strane, vojna hunta može stvoriti političku organizaciju ili širok pokret pomoću kojih realizira svoje političke ciljeve, kao u Ataturkovoju Turskoj, u Egiptu, Burmi, Etiopiji svojevremeno, u Brazilu poslije 1964. i drugdje.⁶³

Drugi oblik strukturiranja vojne diktature kao političkog sustava je na način *posredne vojne vladavine*, koja se odlikuje postojanjem demokratskih političkih institucija koje nominalno vrše političku vlast, ali koje su pod stalnom nadzorom vojske, koja vrši vrlo jak utjecaj na civilnu vlast.⁶⁴ Neovisno o razlikama koje se izražavaju u načinu djelovanja tijela upravljanja u sustavu obrane na tijela upravljanja u političkom sustavu, iz njega obično proizlazi niz istovrsnih posljedica. Čimbenici upravljanja u sustavu obrane za trajanja vojnih diktatura, naime, pokazuju malo interesa za reprezentativnu vladavinu i građanska individualna prava. Svi su oni protivnici demokratskih institucija te zagovornici militariziranih i autoritarnih političkih sustava. Stoga su prvi koraci vojne hunte poslije preuzimanja vlasti, raspuštanje demokratskih institucija, ukidanje svake opozicijske političke stranke, proglašavanje vojne vladavine kao privremene, odlaganje izbora i slično. Kada se ponekad organiziraju izbori, onda se obično, jedan od članova vojne hunte "*demokratski*" bira. Međutim, proces militarizacije se ne zaustavlja samo u političkoj sferi, već se proteže i na sve glavna područja društvenog života. Ukidanje nezavisnosti sveučilišta, slobode tiska, slobode rada te državno-vojni nadzor gospodarskog života su njegove bitne osobine.

Posljedice utjecaja vojske na upravljanje u političkom sustavu nisu uvijek istovrsne ni po formi, a niti po svom političkom sadržaju. Vojne diktature nisu fenomen koji se izražava isključivo u društvenim sustavima u kojima se oštro sukobljavaju čimbenici starog oblika društva sa čimbenicima novog društva. Naprotiv, one su pojava karakteristična i za srednje razvijena i visoko razvijena društva modernog doba. Primjer Portugala vrlo uvjerljivo pokazuje kako se vojska od stupa totalitarnog režima može pretvoriti u najvažniju progresivnu političku snagu, bez koje ne bi bilo moguće uspostaviti demokratski politički sustav.

Vojne diktature kao politički sustavi se javljaju svugdje gdje se vladajuće društvene snage, odnosno političke institucije oslanjaju u visokom stupnju na vojnu organizaciju

⁶³ Vidi: Kučuk, E. *Militarizam*, Beograd, Rad, 1977., str. 134-135.

⁶⁴ To je bio slučaj u Argentini 1959. - 1961., u Grčkoj u tijeku cijelog ovog stoljeća, u Gani 1969. - 1972. godine i stalnog ili trajnijeg karaktera kao na Kubi od 1933. godine do izbora Batiste za predsjednika, u Siriji u doba pukovnika Zaima (1949.) i pukovnika Saraja (1954. godine).

države. A upravo to, stvara mogućnost vojsci da se otrgne civilnom političkom nadzoru, ugrozi ili razori političke institucije ili, pak, izrazi tendencije u tom smislu. Ukidanje parlamenta, pravljenje farse od pravnog sustava (umjesto da odluke vlade temelje na ranije usvojenim zakonima, zakone donose u skladu s djelatnošću vlasti), eliminacija raznih političkih organizacija samog vladajućeg bloka (političke stranke), krutost aparata i paralelizam njihovih grana, grčevito otimanje za razmjestaj realne moći, ukidanje javnih sloboda, premještanje uloge osnovnih predstavnika društva ka “*kamarilama*” (dvorskim strankama) i “*klanovima*” sastavljenim od određenih skupina kao što su, primjerice, vojska ili državna administracija često seljačkog porijekla ili sitno vlasničkog, ukidanje prava glasa, značajno pojačavanje centralizma države - sve to je karakteristično svim vojnim diktaturama i po tome su one slične.

Međutim, kada je riječ o dominirajućem aparatu vojnih diktatura, onda se fašističke, komunističke i vojne diktature razlikuju. Dok je u fašističkim i komunističkim diktaturama centralizirana stranka okosnica režima, u čisto vojnim diktaturama je to vojska. Zatim, dok je u fašističkim i komunističkim diktaturama vladajuća stranka manje ili više jedinstvena i homogena, to ne možemo reći za vojsku u čisto vojnim diktaturama. Naime, u odsustvu političkih stranaka, vojska postaje privilegirani aparat političke organizacije vladajućeg bloka. Tako, vojni vrhovi postaju politička stranka najmoćnije skupine u društvu u cjelini, pod vodstvom njene hegemonističke frakcije. Ovaj proces zamjene stranke vojskom ima svoja vlastita ograničenja. Vremenom postaje jasno da vojska ne može ispuniti ulogu vladajuće stranke, jer pravi politički predstavnici najmoćnije skupine još postoje i nastavljaju djelovati u polutajnosti. Dakle, dolazi do toga da se proturječnosti vladajućeg bloka suzbijaju u krugu vojske. One se kristaliziraju u ovoj ili onoj tendenciji ili skupini, podupirući jednu ili drugu frakciju vladajućeg bloka. Te proturječnosti se kristaliziraju i zgušnjavaju u bezbrojnim klanovima i frakcijama koje se uzajamno eliminiraju s izgovorom održavanja “jedinstva” vojske i opstanka društva. Tako, svojim trajnim uplitanjem u politički život pojedinih zemalja, vojska je u stvari omogućavala da politički sukobi ostanu ograničeni na pitanja personalne podjele vlasti, prestiža i materijalnih privilegija, a da se društvena osnova ni u čemu ne mijenja.⁶⁵

Pored tih proturječnosti, vojsku razaraju i druge koje se odnose na njen vertikalni presjek. Naime, svi sukobi koji se javljaju u društvu između raznih skupina, automatski se preslikavaju i na vojne krugove zbog organske povezanosti vojske s ovim slojevima. Ali, u

⁶⁵ Vidi: Južnić, S. *Latinska Amerika - društvena struktura i politički sistem*, Beograd, Institut za međunarodnu politiku i privredu, 1968., str. 105.

isto vrijeme, zbog same organizacije vojske i njene uloge političko - ideološkog predstavljanja raznih skupina, dijeljenja u njenom krugu se zbivaju na vrlo složen način. Zbog toga se ne može prihvatiti teze prema kojima vrhovi vojske čine blok u korist ovakve ili onakve frakcije najbogatije skupine, a da srednji i niži dijelovi vojske zastupaju sitne vlasnike. U procesu vertikalne diferencijacije vojske, baza oslonca masa, mogu biti frakcije i u gornjim krugovima kao i u najnižim redovima vojske. S druge strane, njihovi neprijatelji mogu biti kako u gornjim sektorima, tako i u podčinjenim dijelovima vojske. Ali, osim u vojsci, i u drugim dijelovima državnog aparata i društva, kao što su, primjerice, crkva, tehnokratski aparat, državna administracija, sudstvo, školstvo, tisak, prelamaju se iste proturječnosti kao i u vojsci. Dakle, proturječnosti se ne manifestiraju samo u vojnom krugu posebno, nego i u odnosima svakog aparata s ostalima. To se zbiva u čistim vojnim diktaturama isto kao i u fašističkim i komunističkim diktaturama, ali s jednom bitnom razlikom. Naime, u fašističkim i komunističkim diktaturama se javlja određena ideologija koja je uspjela cementirati koheziju različitih aparata i jedinstvo vladajuće stranke, a tu ideologiju vojni režimi nemaju. Ovo predstavlja, možemo reći, najbitniju razliku ove dvije vrste diktatura kao modela političkog sustava. Dakle, nadzor nad vojskom mora biti institucionalno i formalno osiguran, učinkovit i odmjeren. U slučaju njegove manjkavosti u ostvarivanju funkcionalne izolacije, vojska može izmijeniti karakter političke zajednice izvršavanjem vojnog udara i uvođenjem vojne vlasti raznih stupnjeva autoritarnosti i utjecaja na političku zajednicu.⁶⁶

⁶⁶ Žunec O., *Rat i društvo – ogledi iz sociologije vojske i rata*, Naklada Jesenski i Turk i Hrvatsko sociološko društvo, Zagreb, 1998., str. 47.